

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

МУҲАББАТ
(қисса)

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

МУҲАББАТ

ЕТИМ

Медицина фанлари кандидати Мурод Али саккиз ойдан бери ўлим тўшагида «ана кетди, мана кетди» бўлиб ётар, шаҳарнинг ман-ман деган тиб арбоблари унинг чиқай-чиқай деб турган жонини минг чора ва тадбир билан ҳалқумида зўрға тутиб туришар эди.

Бемор чўккан кўзларини хиёл очиб, кечки шафақдан қизарган дераза пардасига қаради, унинг ёлқинида қора кўланкадай бўлиб турган синглиси Марғубани кўриб заиф, жуда ҳам заиф товуш чиқарди. Марғуба югуриб келди, энгашиб қулоғини унинг оғзига тутди. Мурод Али бояги заиф товушга бор қувватини сарф қилган бўлса керак, кўзларини юмди, бир неча дақиқа куч йиққанидан кейин шу гапни неча бўлиб айтди:

— Одам кўп келаётганга ўхшайди, тугаб бораётибманми?..

Марғуба бемор кутганидек «Йўқ, ундоқ эмас, аксинча, фалон-фалон аломатлар тузалиб бораётганингни кўрсатади», дейиш ўрнига йиғлаб юборди. Мурод Али кўзларини каттароқ очди, боягидан кўра бардамроқ, лекин йиғламсираган товуш билан деди:

— Марғуба, менга ҳалитдан аза очма, кўз ёши мен ўлгандан кейин ҳам керак бўлади.

Ётоқнинг қоронғи бурчагидаги диванда ўтирган Анвар аммасига зарда қилиб ирғиб ўрнидан турди, товуш чиқармай куйиниб йиғлади-ю, оёқ учида залга отилди. Унинг ғам-койишдан заиф бўлиб қолган вужуди титрар, энди сабза урган соқол-мўйлови олпоқ юзида қурумга ўхшаб кўринар эди. Ҳаял ўтмай Марғуба ётоқдан чиқиб залнинг чироғини ёқди ва дераза остидан одам юргизмасликни тайинлаш учун қариндошлар, ёр-дўстлар, Анварнинг ўртоқлари — студентлар ўтирган меҳмонхонага томон кетаётган эди, Анвар унинг билегидан силтаб тўхтатди ва ғижиниб шивирлади.

— Амма, фаросат деган нарса борми, дадамнинг олдида мунча йиғлайсиз!

Анвар ҳеч қачон бунақа муомала қилмагани, бу таҳлитда гапирмагани учун Марғуба бирпас ҳанг-манг бўлиб қолди-ю, эсини ўнглаб олганидан кейин яна йиғлади.

— Дадангга мендан бошқа куядиган одам қолгани йўқ!

— Елгон! Кечагина бировга «Байрам ичи ўлиб қолса ўлигини икки кун қанақа сақлайман?» деганингизни ўз қулогим билан эшитдим-ку! Қуйган одамнинг кўнглига шунақа гап келадими? Қуйган одамнинг шунақа дегани тили борадими?!

Марғуба куйиниб нимадир демоқчи бўлган эди, Анвар бурилиб даҳлизга, ундан ҳовлига чиқиб кетди.

Ҳовлига шом қоронғиси тушган, гулзор атрофида бир неча эркак-аёл битта-битта қадам ташлаб жимгина кезар эди, эшик очилганда бир қараб қўйишди-ю, Анварга ҳеч ким эътибор қилмади. Анвар бориб чинор остидаги сўрига ўтирди, ич-ичидан хуруж қилиб келаётган йиғини жонининг борича босишга ҳаракат қилди. Йиғи унинг томоғида пихиллаган товушга, кўзидан тирқираб чиққан ёшга айланди. Унинг назарида дадасининг ҳаёти бир вақтлар селдай шовиллаб оқар эди, саккиз ойдирки, бу оқим борган сайин сусайиб, жилдираб қолди, бу кунларда эса тобора сийраклашаётган томчига айланди. Ким билади, охириги томчи қачон «тик» этиб томади-ю... Анварнинг юраги жиғ этиб кетди. Наҳот! Наҳот қуёш сўниб ҳаёт унинг учун зулматга айланса! Дадаси порлаб ҳаёт йўлини аввалидан охиригача ёритиб турганда тентираб қадам босар эди-ю, ҳаёт зулматга айланганда ҳоли не кечади? Бу зулматда унга ким қўл чўзади? Анварнинг кўз олдида аммасидан бошқа ҳеч ким келмади. Қавм-қариндошлар, ёр-дўстлар келади, кўнгил сўрайди, ачинади, йиғлайди, лекин эртами-кечми уйига кетади. Қоладиган, елиб-югурадиган, ҳақиқатан бирдан-бир куядиган одам шу аммаси-ку! Анвар аммасига қаттиқ текканига пушаймон бўлди ва унинг бефаросатлигига ҳам ваз топди: онлавий ҳаёти чаён бўлиб ҳамма асабини бирма-бир чаққан аёлда, бунинг нимасидан ўпкалайди киши!

Эшик устидаги ёруғ чироқ ёнди. Унинг атрофида каттакон бир парвона айланиб қолди. Ҳаял ўтмай Марғубанинг эри Жавлон тепакал, қип-қизил бошини эшикдан чиқариб Анварни имлади. Анвар югуриб борди, вино ва чирик тамаки ҳиди анқиб турган Жавлоннинг ёнидан ўтиб залга, ундан ётоққа кирди. Доктор дада-

сининг билак томирига укол қилмоқда, икки ҳамширанинг бири диванда бир қўлига таяниб, бошини қуйн солиб ўтирган аммасига дори искатмоқда эди. Доктор чиқиб кетгандан кейин Мурод Али ҳолсиз кўз ишораси билан Анварни чақирди ва эшитилар-эшитилмас: «Аммангга қара», деди. Анвар бориб аммасининг ёнига ўтирди, ҳол сўради. Бу, аввало, дадасининг хоҳиши бўлса, ундан кейин, бояги қилган дағаллиги учун узр сўрагани эди.

Қариндошлардан кетадигани кетди, қоладигани қолди. Тун осойишта ўтди. Бемор фақат икки марта уйғонибди, ўшанда ҳам заиф товуш чиқарибди-ю, Марғубаниннг сўроғига жавоб бермай яна уйқуга кетибди. Эрталаб яна қариндошлар, ёр-ошинолар келишди. Бемор кеч уйғонди. Унинг юзига хиёл қизиллик югурган, кўзлари катта, лекин сокин эди. Марғуба буни, хайриятлик аломати, деб қариндошлардан суюнчи олди. Қариндошлар кириб беморни қўрмоқчи бўлишди, лекин доктор фақат уч кишига ижозат берди. Кириб чиққан қариндошлардан букри бир кампир кўзига ёш олиб: «Бечора чеҳра очаётибди», деди. Пастлатилган чиरोқ узоқ липиллаганидан кейин буткул сўниш олдида бир лопиллаб ёғду сочгани сингари, тугаб қолган касал ҳам абадий кўз юмиш олдида шунақа қувват пайдо қилиб чеҳра очар экан.

Ҳақиқатан, кечга томон Мурод Алининг аҳволи оғирлашди, кечаси сингисини чақириб: «Дармоним борида айтадиган гапимни айтиб қўяй», дебди.

Марғуба бу гапни эри Жавлонга айтди. Иккови кенгашиб, васиятнома ёздиргани нотариусдан одам чақирдиган бўлди.

Эртаси эрталаб Жавлон бориб нотариусдан эски папка кўтарган жиккаккина бир чолни бошлаб келди. Марғуба уни беморнинг олдига олиб кирди ва эшикни кулфлаб олди.

Мурод Али васиятномага қўл қўйганидан кейин ҳолдан кетганича қайтиб ўзига келмади — саҳарга яқин оламдан ўтди.

Анвар карахт бўлиб қолди. Унинг назарида дадаси жон берган дақиқада алланима, фавқулудда бир нарса, даҳшат рўй бериши керак эди, бироқ ҳеч нарса бўлмади, лекин нимага кўзи тушса назарига ёт-бегона кўринар, қаерга бош тикса ҳаммаёқ — уйлар, ҳовли еб қўяётгандай бўлар эди.

Анвар билан ҳеч кимнинг иши бўлмай қолди. У вақт

ўтганини, қаерда тургани ё ўтирганини, нима қилгани ё нима қилаётганини идрок этмас, қулоғига сидирға говур, аёнда Марғубанинг чинқирғи, мотам кўйи, яна говур, йиғи эшитилар, кўзига бирдай чинор издиҳом кўринар эди.

Қаердадир говур-йиғи тўсатдан босилди. Марғубанинг дод-фарёди эшитилди. Кимдир: «Даданг билан видолаш», деди. Анварнинг кўзига тобутда ётган дадаси кўринди, энгашмоқчи бўлган эди, кўзи тиниб, боши айланди-ю, тобутнинг устига йиқилиб тушди. Говур, йиғи-сиғи кўтарилди. Унинг ён-верида тиб ходимлари, ўртоқлари туришган эди, дарров четга олиб чиқиб баланд қабр тошининг соясига ўтирғизишди; бири дори искатиб елпиди, кимдир галстугини ечиб ёқасини очиб юборди. Анвар бир оздан кейин кўзини очди, бошини кўтарди. Унинг қаршисида терга пишиб кетган Жавлон қип-қизил тепакал бошини рўмолчаси билан тез-тез артиб елпинар, ёнида чўнқайиб ўтирган ўрта ёшлик бир хотин стаканда сув узатиб турар эди.

— Ич, жигарим, ич!— деди хотин ва стаканни унинг қўлига бериб пешанасини силади.

Хотиннинг тепасида турган, қоп-қора, сочи ва мўйлови оппоқ, барваста киши энгашиб Анварнинг елкасига қоқди.

— Мард бўл, ўғлим, мард бўл!

Анвар сувни олиб икки-уч хўплади. Кимдир унинг елкаси оша шишадан сув қўйиб стаканни тўлдирди. Анвар орқасига қараб бир қўлида галстук, бир қўлида шиша тутиб турган нозиккина қизни кўрди. Унинг қовоқлари йиғидан шишган, қизарган эди.

— Мард бўлинг, Анваржон,— деди қиз ҳам, пича туриб илова қилди:— Дадангиз дунёга келиб нуқул одам орттирган эканлар, қаранг, бутун шаҳар, ёшу қари...

Бу сўзлар Анварнинг ҳувуллаб қолган қоп-қоронғи қалбига гўё учқун сочиб кирди, унинг кўнглинигина эмас, бутун оламини ёритди.

Унинг кўзи сийраклаб қолган одамлар орасидан кўриниб турган қабрга, қабрни кўмиб одам бўйи кўтарилган гулчамбарларга тушди. Шу чоқ Жавлон уни қўлидан тортиб турғизди ва қўлтиқлаганича машинага томон олиб кетди. Ўртоқлари уни машинагача кузатишди. Машина қўзғалганда бояги қиз деразадан галстугини узатиб яна бир марта: «Мард бўлинг, Анваржон!» деди.

Анвар бояги хотин билан қора киши, бу нозик қиз

кимлар эканини билолмай кетаверди. Сўрашнинг мавриди эмас эди.

Кунлар ўтди.

Анвар дадасининг қирқи ўтгандан кейин бир кун бу йил курсда қолганини расмийлаштириш учун факультетига борди, қайтишда магазиндан оғир қоғоз халта кўтариб чиққан ўша қизни кўриб қолди. Қиз кўчанинг нарёғида турган таксига қараб жадаллади. Анвар югуриб бориб оғир юкни унинг қўлидан олди. Булар яқинлашай деганда бошқа бир одам олғирлик қилиб ўзини эшикка урди-да, машина жўнаб қолди. Бошқа машина кутиш керак бўлди. Қиз Анвардан ҳол-аҳвол сўради, ўқини нима бўлганига қизиқди, сўнгра дадасидан гап очди.

— Бу кўҳна шаҳар кўчалари бино бўлгандан бери бунақа маросимни кўрмагандир,— деди ва чуқур хўрсинди.— Ҳа... у кишини ким танимас эди! Улуғ шифокор эдилар, ҳамма улуғ шифокорлар сингарини ўзлари шу кунларигача минг-минг ҳаёт чироғини ёқдилар! Мени ҳам нақд ўлим чангалидан юлиб олган эдилар. Дунёда шифокорлардан ҳам инсонроқ инсон бормикин!

Қиз лаблари пирпираб, қошлари бесаранжом бўлди.

— Қаттиқ бетоб бўлганмидингиз?— деди Анвар.

— Йўқ,— деди қиз чинчалоғи билан кўзларининг четини артиб,— ўлим бирдан чанг солган эди...

Гапдан гап чиқиб маълум бўлишича, ўша куни Анварга сув берган хотин бу қизнинг онаси Муборакхоним, «мард бўл», деган қора киши унинг отаси Ҳакимжон экан.

Анвар яқинлашиб келаётган таксига қўл кўтарди, машинанинг эшигини очиб юкни қўйди, четланиб қизга йўл берди. Қиз қуюқ хайрлашиб жўнади. Анвар унинг кетидан қараб қолди.

Анвар боя қизнинг кетидан югурганида юкни кўтариш баҳонаси билан отини сўрамоқчи бўлган эди, гап билан бўлиб, сўраш эсидан чиқиб қолди.

Буларнинг такси олганини кимдир кўрган экан, бу хабар шу куниеқ қулоқма-қулоқ Марғубага етиб борди: «Анвар Ҳакимжоннинг қизи Муҳайёни таксиларда олиб юрибди...»

Бу гапни Жавлон ҳам тасдиқлади, дамбиқ қоринни силкитиб кулди-да, «у қиз қабристонда ҳам Анварга кўп меҳрибончиликлар қилди, унинг кетидан эргашиб машинагача келди», деди.

Марғуба алаmidан инграб юборди.

Ҳа, бу хабарни эшитиб Марғуба инграб юборди. Анварнинг Муҳайё, яъни Ҳақимжоннинг қизи билан муносабат пайдо қилиши унинг учун кўзларига сих қиздириб тиқиш ва ҳар бир соғ тишини омбур билан ҳафта-лаб суғуриш билан баробар эди.

Ҳақимжон вақтида хушсурат ва ширин забонлиги билан кўп расида қизларнинг юрагини нотинч қилган, хушфеъл ва хуштавозелиги, қўй оғзидан чўп олмаганлиги билан кўпгина ота-оналарнинг ҳавасини келтирган йигит бўлиб, ўн йиллик мактабда адабиётдан дарс берар эди.

У вақтда Мурод Алининг хотини Роҳатбегим тирик, Марғуба шу ерда туриб, ўн йилликда ўқир эди. Мурод Али синглисига жуда бино қўйган бўлишига қарамай, тўққизинчи синфда нима бўлиб ундан беҳабар қолди-ю, Марғуба имтиҳонда бир неча фандан йиқилиб, ўнинчи синфга ўтолмади. Унинг йиқилган фанлари ичида адабиёт ҳам бор эди. Роҳатбегим ҳайрон бўлиб, «адабиётни яхши кўрар эдинг-ку, ундан нега йиқилдинг?» деганида Марғуба туриб-туриб: «Адабиётни эмас, адабиёт ўқитувчисини яхши кўраман» деб йиғлаб юбсрди. Роҳатбегим анграйиб қолди-ю «юзинг қурсин!» дейишдан бошқа гап тополмади ва бу фожиани эрига айтди. Мурод Али Марғубага яхши гапириб маслаҳат қилди; уят-айб, одоб бобидан гапириб уялтирди; мактабдаги тегишли одамлар билан гаплашиб, йиқилган фанларидан қайтиб имтиҳон топширттирди.

Марғуба ўнинчи синфга ўтди, ўқиди ва шу билан бирга Ҳақимжонга зимдан шунақа ҳужумлар қилдики, баҳорга чиққунча Ҳақимжон кечаларни шифтга қараб оқ тортадиган, ётган еридан туриб шеърлар ёзадиган бўлди.

Баҳорга чиқиб Ҳақимжон Марғубага совчи қўйди.

Булар бир-икки йил дуруст турмуш қилишди. Кейин турмушнинг тахири чиқа бошлади: аввало Ҳақимжон уни на ўқишга кўндиролди, на бирон ҳунар орттиришга; сўнгра Марғуба туғишни хоҳламади — Ҳақимжондан яширинча икки марта ҳомиласини нобуд қилди. Буларнинг устига жаҳон нотинч бўлиб, мамлакатда қийинчилик бошланди. Марғуба бу қийинчиликнинг силла ҳаётига бўлган таъсирини Ҳақимжоннинг ношуд-нотавонлигидан деб билиб серхархаша бўлиб қолди. Буларнинг турмушига кун сайин туз солаётган бу са-

бляларни Мурод Али ҳам бартараф қилолмади, Роҳатбегим ҳам; аксинча, буларнинг аралашуви Марғубани андишасиз қилиб қўйди. Оқибатда бу икки оила орасига совуқчилик тушди. Шундан кейин Марғуба акасининг тазйиқидан ўзини озод сезиб, Ҳақимжонни иззат қилмайдиган бўлиб қолди.

Уруш бошланди. Ун бир ойдан кейин Ҳақимжон ҳарбий хизматга чақирилди, етти ойни лагерда ўтказди. Дастлабки бир-бир ярим ойда Ҳақимжон Марғубага ўнтача хат ёзди. Бироқ Марғубадан битта жавоб келди, холос. У ҳам қабр тошида ёзилган хатдай совуқ, ундаги «соғинчли салом», «жоним», «жудолик» сингари сўзлар қабр тошига илинган ранг-баранг қоғоз гулларга ўхшар эди.

Етти ой деганда Ҳақимжоннинг батальони фронтга жўнайдиган бўлди. Ҳовли вокзалга унча узоқ эмаслигидан фойдаланиб Ҳақимжон командиридан жавоб олиб югурди, югуриб борар экан, Марғуба кўзига, гоҳ оғир хаста ҳолда, ранги саргайиб тўшакда ётгандай кўриниб юраги эзилар, гоҳ эшикдан лоладай яшнаб, қучоқ очиб чиқадигандай антикар эди.

Ҳақимжон муюлишдан бурилганида ҳовли эшиги олдидаги ўзи ўрнатган скамейкада семичка чақиб ўтирган Марғубани тусмол билан таниди: сочини қирқтирипти. Марғуба уни кўриб ўрнидан турди, ерга қараганича, уюлиб ётган семичка пўчоқларини оёғи билан нари-бери сурди. Унинг эғнида енгсиз катак кофта, тор кул ранг шим — худди калтакесакка ўхшар эди. Ҳақимжон келиб ундан икки-уч қадам нарида тўхтади. Марғуба унга илжайиб, кўзларини пирпиратиб қаради-да, ҳамон писта чақиб пўчоғини туфлар экан: «Кечирасиз, тақдир экан...— деди ва хи-хилаб кулди,— мен тақдирнинг қўлида ўйинчоқман!..»

Ҳақимжон унга бошдан-оёқ разм солди ва қорни дўппайиб турганини пайқади-да, нима дейишини билмай бурилиб кетар экан: «Хўп, эсон-омон қутулинг!»— деди ва керза этигини тўқиллатиб жўнаб қолди.

Ҳақимжон муюлишдан ўтиб эллик қадам босмасдан дармони қуриб бировнинг зинасига ўтириб қолди ва умрида биринчи мартаба дил-жигаридан чиқариб: «Э худо!— деди,— мени урушдан омон қайтар! Кейин нима қилсанг майли: қулоқларимдан тутун, кўзларимдан аланга чиқар!»

Жўнади.

Йўллар, шаҳарлар, манзиллар... Тутун, аланга, харобалар... Тўплар, танклар, самолётлар наъраси... Ер тишла ан ўликлар, ҳайқирган, инграган тириклар... Ҳакимжон нималарни кўрмади, неларни бошидан кечирмади, лекин ҳамма ерда, ҳаммавақт, ҳар қандай ҳолатда, урушнинг охириги ойларида чап оёғи сонидан кесилиб госпиталда ётганида ҳам Марғубанинг писта чақиб тиржайиб тургани кўз ўнгидан, «Тақдир экан, мен тақдирнинг қўлида ўйинчоқман», дегани қулоғидан кетмади.

Ҳакимжон госпиталдан шимининг бир почасини осилтириб, иккита қўлтиқтаёқ билан чиқди; ғалабадан кейин ҳам Ўзбекистонга қайтгани шошилмади, бир оз вақт Минскда, кейин Киевда ҳол-бақудрат ишлаб ризқини териб юрди. Киевда оёқсоз яхши усталар пайдо бўлди. Ҳакимжон оёқ солдириб, сал кунда қўлтиқтаёқни ташлади, тўқиллаб, гижирлаб бўлса ҳам бемалол юрадиган бўлди. Унинг юриб кетаётганини узоқдан кўрган одам бир оёғи ёғоч эканини тезда пайқаёлмас эди.

Шундан кейин унинг кўзига жонажон шаҳри, ўйнаб ўсган кўчалари, қариндош-уруғ, ёр-дўстлари кўринди, ватанини соғинди.

Ҳакимжон бир оёғидан ажралгандан кейин аввал умуман тирикликдан, кейинчалик Ўзбекистонга қайтишдан умид узгани учун хат ёзишни тўхтатиб қўйган эди, шунинг учун унинг тўсатдан кириб келиши қавм-қариндошлари, ёр-жўраларнигина эмас, бегона одамларни ҳам суюнтириб юборди. Ҳамма, ҳар бир киши унга бирон яхшилик қилгиси, лоақал бирон оғиз яхши сўз айтгиси келар эди.

Меҳмондорчиликлар бошланиб кетди. Бу меҳмондорчиликларда кўпроқ фронтовиклар бўлгани учун суҳбат кўпроқ фронт хотиралари, қолаверса, бу ердаги қийинчиликлар тўғрисида кетар эди. Бу ўтиришларда фақат икки нарса тўғрисида — Ҳакимжон оёғини қаерга ташлаб келгани-ю, Марғуба нима бўлгани ва нима қилиб юргани тўғрисида ҳеч ким оғиз очмас, Ҳакимжоннинг чап оёғи ёғоч, Марғуба бир вақтлар унинг хотини бўлганини ҳамма билса ҳам билмасликка солар эди.

Унинг ёр-жўралари ҳаракат қилишган бўлса керак, район ҳукумати унга аввал бир хона уй, кейинчароқ ҳовли берди. Илгари қаерда турганини сўрамади; маориф бўлими уни илгариги вазифасига — ўша мактабга адабиёт ўқитувчиси қилиб тайинлади. Орадан бир-икки

ой ўтгандан кейин қариндошлар ўртада туриб унга эри урушнинг бошида ҳалок бўлган Муборакхон деган жувонни олиб беришди. Орадан бир йил ўтгач, улар қиз кўришди, отини Муҳайёхон қўйишди.

Қоп-қора тунда чарақлаган юлдузлар, қиш қаъридан баҳор қучоғига отилиб чиққан расида қизларнинг жамоли таърифга сиғадими?

Муҳайё кекса табиат бор ҳунарини, тамоми макру ҳийласини кўрсатиб оро берган ўшандай расида қизлардан бири, лекин яна алланимаси билан маҳалланинг бино қўйган бисоти бўлиб етишди.

Унинг ҳуснидан бошқа яна нимаси бошқа қизлардан ортиқ? Нима учун тенгқурлари, ҳатто ўзидан каттароқ қизлар ҳам уни «опача» деб аташади? Нима учун энг тантиқ, гердайган йигитлар ҳам унинг номини тоқ айтмай «Муҳайёхон» дейишади? Нима учун қариялар кўча-кўйда унинг саломига бажону дил алик олиш билан қаноат қилмай яна дуо қилишади? Милиция ҳушёрхонага олиб кетгани машинага сололмаётган бир бадмаст «Муҳайёхон келаётибди» деган гапни эшитиши билан ўзини машинага урган эмиш...

Нега? Нима учун?

Буларнинг сабабини ҳеч ким билмас, зотан, бу тўғрида ўйлаб кўриш ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмас, Муҳайё деганда ҳамма фикр-мулоҳаза, ҳар қандай ўй-хаёл патдай тўзиб кетар эди.

«Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига», деган гап бор. Муҳайёни келин қилиш орзуси бағрини ўртаб юрган ота-оналар, этагининг шамолига кўкрагини тутган йигитлар маҳаллада озмикан? Лекин бу тўғрида бирон киши оғиз очмас, «нотавон кўнгил» деган дашном андишаси ҳамманинг ҳам тилини боғлар эди.

Бу бахт қуши кимнинг, қайси бир толеи баланд йигитнинг бошига қўнар экан? Ҳамманинг тилида шу савол, лекин ҳамманинг дилида эзгу бир тилак: «Илойим, тенги топилсин!»

Ўша йили март кунларининг бирида қор аралаш ёмғир уриб берди. Ёмғирдан қочиб маҳалла магазинга тикилган одамлар орасида қулоқма-қулоқ: «Муҳайёни фалончининг ўғли паркда қўлтиқлаб юрган эмиш», деган гап юриб қолди.

Маҳалла бир сесканиб тушди. Қор аралаш ёмғир забтйга олганига қарамай, айниқса хотин-халаж шалоплаб уёққа югурди, буёққа югурди, кечгача ҳамма гап маълум бўлди: Муҳайё тузуккина бир одамнинг ўғ-

ли Салимжон деган йигитга унашилган экан, яқинда тўй эмиш. Йигит студент экан, ҳафсалалик одамлар атайин институтга боришди, унинг дарсдан чиқишини кутиб, кўриб келишди. Кўрган одамларнинг айтишига қараганда буларни бир-бирига худонинг ўзи бичиб тиккан, иккови дуненинг икки бурчида бўлса ҳам бир-бирини қидириб топар экан.

Биров «Ёшлар ўзлари топқизибди», биров «Икковининг ота-онаси ният қилган экан», деди; нима бўлса бўлди-ю, тўй келаси шанба кунига тайинланди.

Тўй икки ёшнинг, икки хонадоннинггина эмас, икки маҳалла, бутун ёр-дўстларнинг тўйи бўлди. Ер ва томларни одам, бола-чақа босиб кетди. Хурсанд бўлмаган одам йўқ эди. Ашула, ялла, ўйин, аския, қизиқчилик, гур-гур кулги... Буларни оралаб ёр-дўстлар ёшларга энг яхши тилаклар тилашар эди. Тўрга яқин ўтирган студентлар — Салимжоннинг ўртоқларидан бири Наимжон деган йигит сўз олди:

— Мен ҳамма яхши тилакларга қўшиламан, шу билан бирга ўзим ҳам кичкина бир тилакни айтмоқчиман. Мен оила кўрганам йўқ, лекин кўп оилаларга разм солиб бир фикрга келдим. Билмадим, вақти келганда бу фикримни ўзим амалга ошира оламанми, йўқми... Лекин, шундоқ бўлса ҳам, дўстим Салимжон билан келишимиз Муҳайёхонга шуни айтмоқчиман: қадимдан оилада эр генерал, хотин солдат бўлиб келган экан, эндиликда хотинлардан ҳам генераллар чиқаётибди-ку, лекин эркаклар солдат бўлгани унча унашмаяпти...

Қийқириқ, чапак бўлиб кетди. Кимдир луқма ташлади:

— Яшасин генерал хотинлар! Солдатликка унамаган эркаклар судга берилсин!

— Йўқ,— деди Наимжон,— менинг тилагим бошқа. Мен Салимжон билан Муҳайёхон бир-бирига генерал эмас, итоатли, фидокор, содиқ солдат бўлишини истар эдим!

Боягидан ҳам қаттиқроқ қийқириқ, кулги кўтарилди. Айниқса, аёллар ҳузур қилиб кулишар, фидокорона чапак чалишар эди. Наимжон жойига ўтираётиб Муҳайёхонга кўз ташлади. Муҳайё сўзлаганига қуллук, сўзни ўринлатганига тасанно маъносида жилмайиб бош эгиб қўйди. Шу чоқ унинг билагини муздай қўл қаттиқ гижимлади. Муҳайё сесканиб Салимжонга қаради. Ранги бўзариб кетган, энтиккан Салимжон нафаси титраб:

— Тўғри ўтиринг, бўйнингиз қийшайиб қолади!— деди.

Наимжон унинг нима деганини эшитмаган бўлса ҳам, важоҳатини кўриб рашк қилганини фаҳмлади-ю, қаттиқ хижолат бўлди.

Муҳайё ичнда: «Наҳот рашк қилаётган бўлса? Худо урдими... Гапи маъқул бўлмади шекилли», деган хаёлда ҳазиллашди:

— Хўп, майли, сиз генерал, мен солдат!— деб кулди.

Хайрият, шу чоқ даврада ўйнаётган қиз Салимжоннинг рўпарасига келиб ўйинга тортгани муқом қилиб туриб олди-ю, бу гап қийқириқ остида қолиб кетди.

Тўй қандоқ хуш-хурсандлик билан бошланган бўлса шундоқ тугади. «Теги топилсин» деганлар «хайрият» деб эркин нафас олишди.

Кунлар ўта бошлади. Орадан кўп ўтмай шу маълум бўлдики, тўй кечаси Салимжонга Наимжоннинг сўзи эмас, ўзи маъқул бўлмаган, Муҳайё қараб бош экканида ҳақиқатан рашк қилган экан.

Унинг кунчилиги кундан-кун авжга чиқар эди. Тўй сабаб бўлиб Муҳайёнинг битта имтиҳони кузга қолган эди, шунга тайёрлик кўрмоқчи бўлганида, Салимжон «Ўша факультетда ўқимайсан!» деб туриб олди, афтидан, Наимжон шу факультетда ўқир эди.

Шундан кейин кунлар рашк билан бошланиб рашк билан тугайдиган бўлиб қолди: «Фалончини танийсанми?», «Бу китобни кимдан олдинг?», «Кўчада кимларни кўрдинг?..»

Бир куни иккови театрга борди. Биринчи пардадан кейин Муҳайё Салимжонни морознийхонага бошлади-ю, не кўзи билан кўрсин, кираверишда чап томондаги тўрт кишилик столда Наимжон лимонад ичиб ўтирар эди. Салимжон «Морозний баҳона, дийдор ғанимат экан-да», деган маънода ялт этиб Муҳайёга қаради. Наимжон мулозимат кўрсатиб дарҳол ўрнидан турди, аввал Муҳайёга қўл узатди. Муҳайё ичидан қиринди ўтаётган бўлса ҳам, тўйдаги гап хаёлида ҳам йўқлигини Салимжонга писанда қилиш учун жилмайиб сўрашди. Салимжон бирдан бурилди-ю, жуда ҳам зарур иши бордай югуриб будканинг олдига борди, кетидан Муҳайё югуриб келаётганини билиб будканинг орқасига ўтди, ундан паркка, паркдан кўчага чиқиб кетди. Бўларича бўлган Муҳайё унга автобус бекатида етиб олди.

Салимжон йўлда бир оз ҳовридан тушгандай бўлган эди, уйга келиб яна авж қилди: устки кўйлагини ечиб

улоқтирди, ота-онаси эшитмасин учун Муҳайёнинг бурнига бурнини ишқағудай бўлиб секин бақирди:

— Мен сизни улгуржи олганман, хоним, кўтара савдо бўлгансиз! Кўзингиз ҳам, қўлингиз ҳам, жилмайишингиз ҳам шунга киради!

Муҳайё Салимжоннинг вужуди қақшаб тўлғанаётганини кўриб ёнига ўтирди, қўлига тушиб қолган газета билан елпиди, узоқ елпиди. Салимжон анчадан кейин бир оз юмшади, лекин Муҳайёга хўмрайиб қаради. Муҳайё маънос жилмайиб турар эди. Салимжон ҳозир узр маъносидани унинг қўлини ушлашга тайёр эди, лекин эркаклик ғурури йўл бермади, бунинг ўрнига чуқур хўрсинди. Муҳайё елпишдан тўхтади ва жилмайиб деди:

— Салимжон ака, агар сиз мени рашк қилмасангиз ўқир эдим, чунки, эри рашк қилмайдиган хотиннинг ҳаёти ёвғон ошга ўхшаса керак, деб ўйлайман. Бир ўқитувчимиз: «Рашк хусусий мулкчилик кайфиятидан туғилган», деган эди, ёлғон! Бемаъни гап! «Булбул рашк оташида куйиб сайрайди», деб эшитганман, мана бунга ишонса бўлади. Рашк жуда-жуда чиройли нарса, лекин сиз бунинг хунугини чиқариб юбораётибсиз. Ҳозир шундоқ бўлаётibdики, гўё мен бир халта ёнғоғу эҳтиёт қилмасангиз, маҳкам ушламасангиз тўкилиб-сочилиб кетаман! Бунақа рашк хотин кишига малол келади, қаттиқ тегади!..

Муҳайё унинг «булбул бўлиб қилган хонишлари»дан баъзи бирини айтиб берди. Салимжон унинг бир-икки эътирозига ён бергандай бўлди-ю, қилмишлари ноҳақ эканини англаган сайин жириллай бошлади. Муҳайё гапни узайтирмади.

Шундан кейин Салимжон, ҳар нечук, нисофга келгандай бўлди, хархаша камайди, ҳатто ёшлар балида бир йиғит Муҳайёни ўйинга тортиб бирга ўйнаганда эътибор қилмагандай қаттиқ-қаттиқ гапириб, кулиб ўтирган бўлди.

Бироқ кейиндан маълум бўлдики, Салимжон хархаша қилмагани билан бутун дардини ичига солиб юрган экан, бир кун ёрилди.

Салимжон бир кечаси ёмон туш кўрди: бурни болтага ўхшаган, ўзи қоп-қора бир барзанги Муҳайёни бир оёғидан судраб кетаётган эмиш; Муҳайё дод солиш, йиғлаш ўрнига нуқул кулар эмиш. Салимжон уйғонди, лекин ҳали эсини ўнгламасдан Муҳайёга чанг солди. Маст уйқуда ётган Муҳайё эркаланиб ингради. Ҳамон эс ҳушини ўнглолмаган Салимжон ирғиб турди-ю, Му-

ҳайёни бўғди. Муҳайё питирлади, хириллади, Салимжон уйғониб қўйиб юборган эди, каравотдан полга гурсиллаб тушди. Салимжон нима бўлганини ҳануз идрок этолмай шошиб ўрнидан турди, чироқни ёқиб юборди. Муҳайё оғзидан кўкрагига лахта-лахта қон келиб чалқанча ётар эди. Салимжон додлаб ҳовлига отилди ва «дада» деб шунақа бақирдики, бутун хонадон уйғониб югуриб чиқди.

Уйга кириб Муҳайёни кўтаришди. Унинг кўкрагидаги қон эмас, сочини танғиб ётган қизил рўмоли экан. Салимжоннинг титроғи бир оз босилди.

«Тез ёрдам» машинаси Муҳайёни ҳушсиз ҳолда касалхонага олиб кетди.

Беморнинг аҳволи танг бўлгани учун ярим кечаси махсус чақирилган врач Мурод Али бир кечаю бир кундуз унинг тепасидан кетмади.

Муҳайёни касалхонага кузатиб борган қайнатаси ўғлини сўроққа тутди. Салимжон бўлган воқеани қўрққанидан бошқача қилиб айтди: «Тушида эркаланиб фалончининг номини айтди. Узимнинг ҳам гумоним бор эди», деди. Отаси пешанасига битта уриб, «Чиройли хотиннинг ҳосияти йўқ демовдимми, ўғлим», деди. Салимжон шунақа демасдан «уйқусираб бўғибман» деб қўя қолса ҳам бўлар экан, бундоқ деганидан кейин касалхонага бориши ота-онасининг олдида ноқулай бўлиб қолди.

Муҳайё касалхонадан чиқиб тўғри ўз уйларига борди. Бунга сабаб Салимжоннинг қилмиши, касалхонага кўргани келмагани эмас, ўша даргоҳдан зада бўлиб қолгани, ўқиб йиқилган қушдай бутун вужуди билан қочишга талпингани эди.

Муҳайё бўлган воқеани ота-онасидан аввал яширса ҳам кейин айтиб берди ва эти жунжикиб: «Босинқирайдиган касали бор экан», деди.

Бир кун ўтди, уч кун ўтди, ўн кун ўтди, на Салимжон, на қудалар, ҳеч ким йўқламади.

Маҳаллага алвасти миш-миш бош тикди: «Муҳайёнинг яхши кўрган йигити бор экан, уйқусида алаҳлаб отини айтиб қўйибди», «Муҳайё биров билан ўйнашиб юрар экан, Салимжон ярим кечаси келса, биров девор ошиб кетган эмиш», «Муҳайё қиз чиқмаган экан, эрининсоф қилибди — шарманда бўлмасини деб шу чоққача хотин қилибди»...

Ойнинг охирида бутун оила кечки дастурхон устида эди, биров кўча эшигини қоқди. Муҳайё чиқди. Қуда

томон Муҳайёнинг рўзгорини икки машина қилиб бериб юборибди. Муҳайё қайтиб воқеани ота-онасига айтди ва булардан сўз чиқишини кутмай дафтардан бир варагини шартта йиртиб олди-да, хат ёзди: «Мен ўзимга тегишли ҳамма нарса», яъни жонимни олиб келганман, сизларга ҳеч қанақа даъвом йўқ», деди ва хатни ота-онасига кўрсатди. Муборакхоним кўзига ёш олди. Ҳа-кимжон «Яхши жавоб!» деди. Муҳайё чиқиб, шофёрга хатни берди, юкни қайтариб юборди.

ВАСИЙ

Бу йиллар давомида Марғуба Ҳакимжондан кейин тўртта эрга тегди, бешовидан ҳам ёлчимаганидан кейин ҳаммасидан ўч олиш учун ҳар биридан қолган юқ-юрин билан ўзидан беш ёш кичик, табиатан хотин олишдан кўра мол-дунёлик хотин бўлса тегишга мойил Жавлон деган йигитга тегиб олди. Унинг ўлган хотинидан Муаттар деган қизи бўлиб, интернатда экан. Буни Марғуба икки йилдан кейин билди. Булар бир-икки йил бинойидек турмуш қилишди, кейин Жавлон қилиқ чиқарди: бир жойда кўп ишламайдиган, тез-тез ичадиган, хотин-халажга айланишадиган бўлди. У баъзан кўча-кўйда йиқилиб қолар, Марғуба уни гоҳ бировларнинг қазноғидан, гоҳ бировларнинг каравоти остидан судраб чиқарар эди. Доктор Мурод Али синглиси Марғубадан аллақачонлар юз ўгирган эди, Анварнинг онаси қазо қилган кунларда юз кўришди-ю, бирон ойдан кейин кўчиртириб келди. Бунда Мурод Али бир томондан ёлғизлигини ўйлаган бўлса, иккинчи томондан, жигарчилик экан, синглисига аччиб Жавлон бу ерда бир оз бўлса ҳам тийилармикин, деган хаёлга борган эди. Бироқ Жавлон тийилмади, қайта Марғубанинг бир дарди икки бўлди: бир томондан Жавлоннинг жафосини тортса, иккинчи томондан, қон ютиб юрганнинг Мурод Алидан яшириши керак эди. Уйда товуш чиқармаслик учун Марғуба тишини тишига қўйган сайин Жавлон ҳаддидан ошаверди. Ичкиси келса ўзини Марғубадан фарзанд бўлмаганидан аламзада кўрсатар, бирон хотинга айланишса Марғубанинг қарилигини юзига солар, ҳатто бировларнинг олдида ҳам унинг бетини сўриб ташланган ҳусайни узумга ўхшатар, «бир қоп саксовулдай ғичирламай-шиғирламай ўл», деб кулар эди. Аввало Ҳакимжоннинг кулгисига, ундан кейин Мурод Али ва қолаверса қавм-қариндошнинг таънасига қолмаслик учун

Марғуба Жавлондан ажралишни хаёлига ҳам келтирмас, аксинча, унинг оёғига минг бир кишан солиш йўлини кўзлар эди. Унинг оёғига солинган ҳамма кишанлар вақт-соати билан занглади, парчаланди, эндиги янги, ҳали-вери зангламайдиган кишан Мурод Алидан қолган ҳавли-жой, машина, кассадаги нақд пул, Анварнинг онасидан қолган бир дунё тақинчоқлар эди. Анварнинг боши очиқ, Муҳайё билан муносабат пайдо қилиши бошқа ҳамма даҳшатлардан ташқари мана шу кишаннинг занглай бошлаши, вақти келиб парчаланиши хавфини туғдирар эди.

Марғуба юраги ҳовлиқиб, Анварнинг келишини ҳам кутмади, одатдагидан камроқ ва тезроқ пардоз қилди: ҳаворанг шоҳи кўйлагини, баланд пошнаси орқароққа кетган амиркон туфлисини кийди, тақимига тушадиган узун, лекин ингичка улама сочини солди, бўйнига қизил маржон, қулоғига сариқ балдоқ тақди, юзига упани қалин суркаб ёноғидаги кўк холини кўмди, гажақларини чаккасига тупук билан ёпиштирди, чамандагул дўппини сап-сариқ фарқи устига қўндирди, нопармон рўмолчага атир сепиб кўкрагига тикди-да, Муҳайёнинг онаси Муборакхонни қидириб кетди. Муборакхоним омонат кассада ишлар экан, Марғуба ёғоч панжаранинг дарчасидан бошини тикиб, салом йўқ, алик йўқ, сайраб кетди: «Мегажин қизингизни йиғиштириб оласизми, йўқми! Битта йиғитнинг шохини синдирганларинг етмасмиди, энди менинг жияним қолдим!. Гўристонда қўймаса, кўчада қўймаса!..»

Муборакхоним Марғубани илгарги кўрмаган, лекин эшитган эди, кайфи учиб кетди, мижозлар ва хизматчилардан хижолат бўлиб дарров уни кўчага олиб чиқди, хилват дарвозахонага олиб кирди; Марғуба Муҳайё тўғрисида ақлга сиғмайдиган, оғизга олиб бўлмайдиган гапларни гапираётган бўлса ҳам, қарши сўз айтса шовқин солиб одам тўплашидан қўрқиб оғирлик қилди, тезроқ жўнатилш пайидан бўлди; лекин номусларга ўлди, уйга бориб Муҳайёнинг терисига сомон тикиш учун ишининг тамом бўлишини кутди.

Марғуба Муборакхонимни «лойдай қилиб» ҳордиги чиққандан кейин «Энди қизини тергаса ҳам тергайди, тергамаса ҳам тергайди», деб хотиржам бўлди-ю, бу ҳақда Анварга индамай қўя қолди.

Шу куни кечки овқатдан кейин кўча эшиги тақилланди. Анвар чиқди. Эшик олдида сочлари тўзиган, кўйлак ёқаси йиртилган ўша қиз қон-қон йиғлаб турар, нуқул:

«Бу қандоқ гап! Бу қандоқ бедодлик!» дер, бошқа сўз айтгани ўпкасини сира босолмас эди. Анвар не машаққат билан уни сал юпатиб гап сўради. Қиз онасига Марғуба айтган гапларни, илон пўст ташлайдиган туҳматларни айтиб берди ва «Ҳозир аммангиз билан бўлганимча бўламан», деб ичкарига интилди. Унинг аҳволини кўриб Анвар ҳам йиғлагудай бўлди, лекин йўлини тўсди, бу гапларнинг тагига етишни ваъда қилиб, автобуса элтиб қўйди.

Анвар қайтиб келганда аммаси асабчй кайфиятда титроқ нафас чиқариб чой пуфлар эди.

— Ҳа, мунча ҳаялладинг, ким экан?— деди.

Ғазаб вужудини тиш оғриғидай қақшатаётган Анвар бирон дағал гап айтиб қўймаслик учун дарров жавоб бермади, бориб радионинг қулоғини бурар экан, дўнғиллади:

— Уша ўзингиз билган қиз...— деди.

Марғуба зағчадай шақиллади:

— Шунақами, жувон ўлгур сенга ҳам қизман дейдими?

Анвар бақариб берди:

— Менга ҳеч нарса дегани йўқ!!— деди ва ўзининг товуши ўзига эриш туюлиб бир оз тушди,— мен уни икки марта кўрдим холос... Отини ҳам билмайман!.. Лекин бекор борибсиз, амма! Шунақа гумонингиз бор экан, аввал ўзимдан сўрасангиз бўлмасмиди?

Марғуба келиб унинг ёнига ўтирди ва гувиллаётган радиони ўчирди.

— Мен сендан ҳеч нарсани сўрамайман, ҳаммасини ота-онангдан сўраб қолганман! Ота-онанг сени менга топшириб кетган. «Отасидан ҳовлно машинадан бошқа яна нималар қолди экан?» деб атрофингда ҳид олиб юрган битта шу мегажин эмасдир! Аҳмоқ бўлма! Мен сенга бўладиган савдони айтиб қўя қолай! Сенинг пешанангга Муаттар ёзилган. Муаттарнинг пешанасига сен ёзилгансан!

Анвар ҳайрон бўлди.

— Қанақа Муаттар?

— Муаттар битта.— Жавлон поччангнинг ўғай қизи! Отанг ётиб қолмаганда аллақачонлар фотиҳа қилар эдик, балки тўйларинг ҳам бўлар эди!

Анвар қизариб кетди.

— Бўлмаган гапни қўйсангиз-чи!

— Отангнинг васияти бўлмаган гапу бир мегажинни таксиларда олиб юришинг, у мегажин куппа-кундуз ку-

ни эшигимизни тақиллатиб келиши бўладиган гапми? Муҳайё қанақа нарса эканини биласанми ўзинг?

Марғуба Анварнинг иккала билagini маҳкам ушлаб ўтириб Муҳайё тўғрисидаги миш-мишларга ўзидан бир талай қўшиб гапириб берди, шундай гапларни айтдики, Анвар бу гапларни эшитгани юзи чидамай ўз бўлмасига кириб кетди. Марғуба ваҳимага тушди: «Муҳайё ўлгур бунинг бошини айлантриб қўйганга ўхшайди-ку», деб унинг кетидан кирди, ўрнини тузатиб берган бўлди, лекин чиқиб кетишга шошилмади; Анвар Муҳайё тўғрисидаги гапга қулоқ солмаётганини кўриб Муаттардан сўз очди. Анвар Муаттарнинг интернатда ўқиганини, кейин чет тиллар институтига кетганини билар, лекин кўрганида ҳеч қачон эътибор қилмаган эди. Марғубанинг айтишича, Муаттар ҳинд бўлимида ўқир, имтиҳонларини «аъло»га топшириб, амалий машғулот учун бир неча қиз билан Ҳиндистонга кетаётган экан. Марғуба «Муаттарга хат ёз» демоқчи бўлиб гапни кўп айлантриди, унинг сўнгги хатини, хатга қўшиб суратини келтириб берди. Анвар уни имтиҳонларини «аъло»га топширгани билан табриклаб, Ҳиндистон сафарига оқ йўл тилаб хат ёзадиган бўлди-ю, аммасининг шақиллашидан қулоғи ором олди. Марғуба хат билан суратни қўйиб чиқиб кетди.

Анвар суратни қўлига олди. Марғубанинг мақтовларидан кейинми ё ўзи илгари дурустроқ эътибор қилмагани учунми, Муаттар кўзига хунукроқ кўринди. Унинг кўз олдига Муҳайё келди. Муҳайёнинг олдида эса Муаттар анча хунук, суратда чўчиган каламушдай писиб, бақрайиб турар эди. Анвар шу дамгача Муҳайёга дурустроқ эътибор қилмаган экан, Муҳайё ҳозир, аммаси бошига шунча тош-тупроқ ёғдиргандан кейин ҳам ерга топталган олтиндай ярқираб турар эди. Унинг кўз олдига дадаси дафн қилинган куни Муҳайёнинг йиғидан шишиб кетган қовоқлари, боя эшик олдида йиғлаб тургани келди, қулоғига ўша куни «Мард бўлинг, Анвар-жон», дегани, такси кутишганда етимликка кўникиш, одамнинг тафтини одам кўтариши, ўртоқлик ва дўстлик ҳақида айтган гаплари эшитилиб кетди.

Анвар ўтириб Муаттарга хат ёзди, табриклади, оқ йўл тилади ва хатнинг охирида: «Аммам менга бир хил гапларни гапирдилар, шундан хабарингиз борми?» деди: конвертти ёпиштирганидан кейин кўнгли тўлмади-ю, бир парча қоғозга «Мен ҳали ёшман-ку», деб ёздида, буклаб-буклаб конвертнинг чеккасидан тиқиб юборди.

Уч кунга қолмай Муаттардан шамол-тўполон кўтариб узундан-узоқ хат келди. Муаттар хийла бетга чопар қиз экан, хатда Марғубани тупроққа қориб ташлабди, «Мен эрга тегадиган бўлсам даллолнинг кераги йўқ» дебди. Марғуба ўзини ерга кўтариб урди, юзини юлди, буни «пандавақи Анварнинг эти билан териси орасига кириб олган» Муҳайёдан кўрди.

Эртасига Анварни институт комсомол комитетининг секретари Раҳимжон чақиртирди ва кеча аммаси «Муҳайёнинг дастидан дод» деб келганини айтди. Марғуба қайси кун кечаси Муҳайё тўғрисида Анварга нималар деган бўлса ортиги билан Раҳимжонга тўкиб солибди ва Анварни «Муҳайё балосидан» қутқариб беришини комсомол комитетидан талаб қилибди.

Раҳимжон Муҳайё ва унинг отасини яхши билар, Муҳайёнинг эри билан ажрашгани ва бунинг сабабидан хабардор экан, Марғуба қалаштириб тавлаган гаплар бошдан оёқ бўҳтон эканини айтиб, таассуф билдирди. Анвар бўлган воқеани тўлиқ айтиб берди. Раҳимжон Анварнинг кимга уйланиши тўғрисида отаси васият қилганига мутлақо ишонмади. «У киши бунақа одам эмас эдилар», деди, Марғубанинг жағини тийиш ҳақида чоралар кўриш нияти борлигини айтди.

Анвар бу туҳматлардан худди ўзи қутулгандай хурсандлигидан еру кўкка сиғмади, секретарнинг сўзларини айтиб Муҳайёдан суюнчи олгани шошилди; адресини олиб югурганича кетди ва ҳовлиққанича эшикни тарақлатиб очдию ҳовлининг ўртасига бориб қолганини ўзи ҳам билмай қолди. Муҳайёнинг онаси Муборакхоним тандирнинг олдида бориб-келиб нон ёпаётган экан, Анварни кўриб ҳайрон бўлиб қолди. Анвар ёш боладай қувониб: «Мен... мен Анварман! Комсомол комитетининг секретари».

Муборакхоним ҳарчанд ҳовуридан тушган бўлса ҳам, Анварни кўриб яна ловиллаб кетди-да, қўлидаги учи тутаб турган косовни баланд кўтариб: «Ху амманг бошингни есин!» деб бир қувлади. Анвар кирган эшигини тополмай, ошқовоқ палаги босиб ётган девордан ошиб кетди.

ОНАИЗОР

Муборакхоним шунча гап-сўздан кейин Анварнинг ҳовлига бунчалик беибо бостириб кирганига ўзича маъно берди-ю, Марғубанинг дод-фарёд қилгани, Муҳайё-

нинг турмуши нима учун бузилганлиги тўғрисида тарқалган миш-мишларда жон бор, деган фикрга келди-да, «Муҳайё наҳот шу аҳволга, ота-онасининг оппоқ сочинни оёқ ости қиладиган бир аҳволга тушган бўлса?» деб юраги орзиқди.

Яна бир тандир бўладиган нон ёпилмасдан қолди. Муборакхоним хўрлиги келди, юзини чангаллаб хўп йиғлади, кейин тутоқди; Муҳайё нимадандир қувониб ҳақкалаб-сакраб кўчадан кириб келганда эса урадиган, сочларини юладиган, ўзини ғижимлаб ташлайдиган бир важоҳат билан унга томон отилди. Муҳайё онасининг важоҳатини кўриб қўрқиб кетди, оғзидан чиқаётган пештаҳам сўзларни эшитиб, «Яна бирон чақув бўлганга ўхшайди», деб ўйлади-да, уни ҳозир жаҳлдан туширишга уриниш беҳуда эканини кўриб чўкка тушди ва «уринг» деган маънода бош эгди. Муборакхоним бирдан тўхтади, вужуди титраб қизига ўқталган муштини ўзининг кўкрагига, бошига уриб дод солди.

— Худоё бўйнинг узилмасин, болам! Бўйнинг узилмасин!

Гаранг бўлиб қолган Муҳайё унинг қўлларини тутди, суяб супага ўтқизди.

— Аяжон, ўзингизни босинг! Нима гап ўзи? Нима бўлди? Нима гуноҳ қилдим?..

Муборакхоним унинг узатилган қўлларига шартшурт урди, икки елкасидан ушлаб итариб ташлади. Муҳайё чалқанча йиқилаёзди, икки қўлига таяниб, ерга ўтириб қолди, бошидан дўпписи учиб кетди. Муборакхоним яна урмоқчи бўлиб ўдағайлади.

— Гуноҳингни билмайсанми?!

Муҳайё кўзлари жавдираб онасига қаради.

— Ўиламан, аяжон, ўиламан, гуноҳим қиз бўлиб туғилганлигим...— Хайрият, шу чоғ Ҳакимжон келиб қолди-ю, Муборакхоним можарони унга билдиришни истамди шекилли, боши оғриётганини баҳона қилиб ёнбошлади. Муҳайё бунни фаҳмлаб дарров ўрнидан турди, чоп-қиллаганча кириб, кўкрак бурма кўйлагини кийиб чиқди қолган нонларни ёпиб олгани тандирга ўт қалади. Ҳакимжон Муборакхонимнинг авзидан хафачилик бўлганини пайқаб, уни гапга солди. Муборакхоним бўлган воқеани касалдай инқиллаб, зорланиб айтиб берди. Ҳакимжон мийиғида кулди-ю, иссиқ нон ботириб егани Муҳайёдан бир пиёла совуқ сув сўради. Муҳайё сув келтириб дастурхонга қўйганда, Муборакхоним унга отаси олдида насиҳат қилди:

— Эрсиз хотиннинг бошига Бухородаги ювинди тўкилади, жон қизим! Анвар ҳирсдай йигит бўла туриб ҳовлимизга шундай беибо, беандиша бостириб кирганини кўрган киши нима дейди?

Муҳайё ҳайрон бўлди:

— Анвар? Нимага келибди?

Муборакхоним яна қизишди.

— Сен билсанг керак?!

— Нима деди?

— Оғиз очгани қўйган бўлсам дейди-да! Косовни олиб бир қувдим!..

Муҳайё онасига мунғайиб қаради.

— Ётимчани-я? Кўнгли яримта бир бечорадан икки оғиз гап сўрасангиз нима қилар эди, аяжон?

Ҳакимжон димоғида кулди.

— Ундан гап сўрагандан кўра сенинг юзингга қора чаплаш осонроқ-да!

Муборакхоним бир оз хижолат бўлди.

— Мен бунинг юзига қора чаплаганим йўқ, ҳар қанақа онанинг ҳам кўнглига келади...

Муҳайё унинг бошини, елкасини силади ва йиғлам-сиради.

— Аяжон, мен сиздан гина қилаётганим йўқ! Ўзингиз айтдингиз-ку: эрсиз хотиннинг бошига Бухородаги ювинди тўкилади... Тўғри, хотин-халажнинг сояси юшқа бўлади. Турмушим бузилганда фақат менинг тўғримда миш-миш чиқди-ку, Салимжон тўғрисида бир оғиз гап бўлгани йўқ! Ҳайрият ҳам маҳалла мени билади, яхши билади; ҳеч ким билмайдиган, паранжидаги хотин бўлса нима бўлар эди?

Муҳайё ўпкаси тўлиб тандир бошига қараб кетди.

Муборакхоним бирпас дами ичига тушиб кетди-ю, Ҳакимжонга ёпишди.

— Сиз шу нарсага бепарво бўлаётибсиз, бунинг охири вой!..

Ҳакимжон бир бурда иссиқ нонни совуқ сувга ботириб оғзига солар экан:

— Муҳайё билан Анвар орасида нима гап борлигини билмайман,— деди.— Ҳар нечук Марғуба ҳар ваз билан, бизни нотинч қилиш йўлини кўзлагани кўзлаган деб биламан. Сиз билмайсиз, айтсам балки ишонмас-сиз... Вақтида бу хотин ўзининг жиноятини менинг ўлим билан ёпмоқчи бўлган эди. Бўлмади, мен урушдан омон келдим; ундан кейин «мени бахтсиз қилган шу одам» демоқчи бўлиб, бошини у эшикдан бу эшикка

урди-ю калавасининг учини йўқотиб қўйди; икковимизнинг насибамиз қўшилган экан, хабарингиз йўқ, орамизни бузиш учун, сизнинг тўғрингизда ҳар хил гаплар учирди; йўқ, тинч-тотув турмуш қилдик, Муҳайё туғилди, ўсди... Муҳайёнинг турмуши бузилгандан кейин маҳаллада тарқалган миш-мишлар уруғини Марғуба сепган эмас деб ўйлайсизми? Энди қизимизни бадном қилмоқчи бўляпти! Мен унинг эрини биламан, эр ўша бўлса турмушини ҳам тасаввур қилиш мумкин!

Муборакхоним бу гапларга сукут қилиб қулоқ солди, пировардида бошини кўтариб эрига ёлворди.

— Ҳарқалай, Муҳайёни бу йўлдан қайтаринг!

Ҳакимжон бўғилди.

— Қайси йўлдан? Муҳайё бирон йўлга кирибдими?

— Аччиғингиз келмасин... Анвар ёш, ақли икки кўзида, бирон кор-ҳол бўлса умр бўйи қизимизни боши таънадан чиқмайди. Муҳайёга ит теккан!..

Ҳакимжон яна ҳам бўғилди, лекин нон ёпаётган Муҳайё эшитмасин учун қаттиқ шивирлади:

— Бу нима деганингиз? Энди Муҳайё умр бўйи бахтсиз бўлиши, хотини ўлган ё хотин қўйган одамни кутиши, ўзини унинг оёғи остига ташлаши керакми? «Муҳайёга ит теккан» эмиш! Салимжоннинг онаси ҳам ўз фарзандига шундай деб қарармикин?

— О,— деди Муборакхоним,— эркакнинг йўриғи бошқа!

— Ундоқ бўлса бошидан тушайлик: саккизта хотин битта эркакнинг чўриси бўлсин, фарзанд дегани докторхонага эмас, мозорларга қатнасин... Яна айтаман, Муҳайё билан Анвар орасида бирон гап борлигини билмайман! Лекин қизимизни ўлимдан қутқарган Мурод Алининг арвоғи ҳақи унинг яккаю ягона фарзанди Анварни бу оиладан суғуриб олиш керак! Бу тўғрида қўлимдан келганини аямайман! Агар Муҳайё Анварга кўнгли қўйса, бошимни осмонга етказган бўлади.

Муҳайё ёпган нонини саватда келтириб дастурхонга тўқди ва ёйиб қўйди, совиган нонларни саватга солиб токнинг сўрисиغا осди.

Шу билан бояги мавзуда гап тўхтаб қолди.

Муборакхоним бир оз инсофга келди: қизини маҳалладан ҳам яхшироқ билгани ҳолда унинг тўғрисида кўнглига шунақанги гапларга йўл бергани учун хижолат бўлди, бунинг устига, Муҳайё айтмоқчи, кўнгли яримта бир етимчага қилган муомаласидан кўнгли ғаш бўлди, сўз ўрни келиши биланоқ қилмишига пушаймон

эканини сўз ва ё ишора билан билдиришни эслаб қолди. Эртасига эрталаб нонушта маҳалида унинг кўзи кеча Анварга алаҳсиб тандирдан беҳабар қолганида бир оз куйган нонга тушди-ю, беихтиёр:

— Анварни кўриб қолсанг, кўнглидан чиқар, қизим!— деди.

— Э, «кўриб қолсанг» нимаси!— деди Ҳақимжон,— Анварни қидириб топиши, нимага келганини билиши керак эмасми?

Ҳақимжон бу гапни шу қадар ҳайрон бўлиб, шундай бир оҳангда айтдики, Муборакхоним сўз тополмай:

— Майли, майли,— деди ва «уни қаёқдан топади, қаерда кўришади», деб ҳам сўрамади.

КУК ПАШША

Муҳайё Анварни қаердан қидиришни билмас эди: уйига бориб бўлмайди, факультетда машғулот йўқ. У ўйлаб-ўйлаб факультет почта тахтасида хат қолдиришдан бошқа илож тополмади-да, шу мақсад билан кетаётганида нима хаёлга бориб Анварнинг кўчасидан юрди; кўчани иккига бўлган хиёбондан ўтганида муюлишдаги пивохоҳона олдидаги ариқ бўйида чўққайиб ўтирган Жавлонни кўриб қолди. Жавлон эгнида сариқ майка, носранг галифе шим, тепакал қип-қизил бошини ялтиратиб пиво ичиб ўтирар эди. Муҳайё негадир Анварни шу атрофдан қидириб уёқ-буёққа кўз ташлаб ўтиб бораётганида Жавлон кўриб қолди. У қўлидаги бир кружка пивонинг кўпигини пуфлаб ташлади-да, наридан-бери ичди, оғзини билагин билан артиб, оёғидаги каттакон калишини шалоплатганича Муҳайёга томон югурди, келиб сўрашди, қўлини қўйиб юбормасдан қайта-қайта узр сўради. Унинг қип-қизил, ялтироқ бошини майда тер босган, қисилган кўзларининг икки бурчи оқсарик, ўзидан димиққан хом тери ҳиди келар эди. Муҳайё унинг қисилган кўзлари, анқиб турган ҳидидан жирканиб, гапни чўзмаслик учун нега узр сўраётганига ҳам қизиқмади, Анварни сўради. Жавлон унинг Анварни йўқлаганидан хурсанд бўлгандай бир ҳаракат билан «Анвар шу ерда! Уч секунд!» деди-да, яна оёғидаги калишини шалоплагиб лўкиллаганича бориб, ариқ бўйидаги бутага илиб қўйган устки катак қўйлагини кийди, Муҳайёни таъзим билан пивохоҳонанинг орқасидаги қизил дарвозага бошлади. Муҳайё Анварнинг шу ерда эканига суюниб, Жавлоннинг кетидан эргашди.

Иккови ёз бўлишига қарамай балчиқ ҳиди анқиб турган ҳовлида қалашиб, сочилиб ётган яшиқлар, юмалаб ётган бочкаларни оралаб ўтиб, олди дастмолқовоқ билан тўсилган пачоқ айвончага кирди. Жавлон рўла-радаги ойнали эшикни очди, четланиб Муҳайёга йўл берди. Муҳайё ичкарига қадам қўйиши билан ғира-шира ҳужранинг димчириган ҳавосидан кўнгли озиб кетди. Ҳужрага фақат эшик ойнасидан ёруғ тушар, деразаси йўқ экан. Жавлон ҳужранинг тўридаги каттакон сандиққа қоп ёзиб Муҳайёни ўтиришга таклиф қиларкан, «Уч секунд!» деб чиқиб кетди. Муҳайё кўзи қоронғиликка кўнижкандан кейин уёқ-бу ёққа қаради. Бу ер биров турадиган ҳужрадан кўра кўпроқ қазноққа ўхшар эди: бир чеккада тош-тарози, фанера ва тунука қути, қутичалар: тўла, ярим қоғоз халталар, деворда арра, ўроғлиқ сим...

Муҳайё юраги ҳовлиқиб, югуриб ташқарига отилди ва айвончадан чиқаётганида Жавлонга йўлиқди. Унинг бир қўлида газетага ўроғлиқ бир нима, иккинчи қўлида бир шиша вино.

— Ҳўш?— деди шошиб.

— Қани Анваржон?

Жавлон унинг йўлини тўсди.

— Ҳозир келади дедим-ку! Уч секунд!

Муҳайё унинг ёнидан ўтмоқчи бўлди.

— Кўчада кутаман.

Жавлон ялинди.

— Бирпас ўтиринг! Ҳозир айтиб келаман! Одамнинг сазасини ўлдирманг...

Муҳайё унинг иккала қўли бандлигидан фойдаланиб зўр билан ўтиб кетган эди, Жавлон қўлидаги газетага ўроғлиқ нарсани ташлаб, унинг билагидан ушлади.

— Сизга гапим бор. Узр сўрагани сизни қидириб тополмай юрган эдим. Марғуба сизга беадабчилик қилибди, ўласи қилиб урдим. Бу хусусда сиздан ҳали қарздор эканимни билдиришим керак! Бирпас ўтиринг!— деди ва бир томонга қараб қичқирди:— Анваржон!

— Керакмас, кирмайман!— деди Муҳайё ва жўнамоқчи бўлган эди. Жавлон нима бало қилди-ю, унинг бир пой туфлисини ечиб олди.

— Сиз шундоқ кириб, мен Анварни олиб келаман!

Муҳайё туфлисига қўл узатди.

— Раҳмат, овора бўлмай қўя қолинг! Ишингиздан қолманг...

Жавлон тиржайди:

— Мен ишни кўп қилганман. Советга меҳнатим сингган, энди дам олишим керак! Ҳаққим бор!..

Жавлон Муҳайё тўғрисида Марғубанинг айтган сўзларидан, қўни-қўшниларга шақиллашидан «Муҳайё эркак киши қўлини ушласа, юбкаси тушиб кетади», деган хулосага келган эди. Муҳайё унинг беиболигини кўриб қўрқиб кетди.

— Қочинг, ҳозир дод дейман!

Жавлон шивирлади:

— Анвар ёш бола-ку, қадрингизга етадиган одам билан гаплашсангиз-чи! Битта-иккита кўйлак олиб бериш қўлидан келадиган одам билан гаплашинг!..

Муҳайё қип-қизариб кетди ва иккала юзини ушлади.

— Вой!.. Онангизга кўйлакни бировлар олиб берармиди? Нега ҳамма хотинга бир кўз билан қарайсиз!..

Жавлон тиржайиб бўйинини қашлади.

— Гўристонда ҳам сизни шу кўйлакда кўрган эдим, бошқа кўйлагингиз йўқмикан дебман...

— Гўристонда кўрганингизда бошқа кўйлакда эдим,— деди Муҳайё туфлисига қўл узатиб,— мен бошингизнинг сирти шунақа силлиқ, пашша қўнса тойилиб тушади десам, ичи ҳам шунақа, ҳеч нарса турмайдиганга ўхшайди.

Жавлон бошдан гапирган кишини жинидан баттар ёмон кўрар эди, қизариб кетди, дам ўтмай ғазаби келди.

— Мен сизга нима дедим, ниҳоят, кўйлак олиб берай дебман! Мунча сассиқ хотин экансиз! Эрингиз шунинг учун ҳайдаб юборган экан-да!— деди ва бунга ҳам қаноат қилмай уни масхара қилди.— Шунақа денг, бошинг кал, сенга тегмайман денг?

Муҳайё ҳам калака оҳангида деди:

— Тегсам олармидингиз?

— Олар эдим!— деди Жавлон ва яна нимадир демоқчи бўлган эди, Муҳайё сўзини бўлди:

— Кўк пашша ўликка қўнгучи эди, мен тирикман-ку!

Жавлон туфлини қулочкаш қилиб улоқтирди.

— Олсам ҳам Афғонистонга олиб бориб хотин қилар эдим, биласанми, ҳар куни биттадан қовурғангни синдириб суғуриб ташлар эдим!

Муҳайё туфлисини кийгани ҳақкалаб борар экан, тўхтаб орқасига қаради, кулди.

— Афғонистонда кўришгунимизча хайр!— деди ва туфлисини кийиб югурганича чиқиб кетди.

ЕСУМАН

Муҳайё Анварнинг факультетига борди, почта тахтасида унга хат қолдирди-да, Жавлоннинг безорилигини айтиб кўнглини бўшатиш учун ҳовлига ошиқди, бироқ онасининг хушҳол чеҳрасини кўриб кайфини бузгиси келмади, индамай қўя қолди. Муборакхоним қилмишидан ҳамон хижолат бўлиб, ундан гап сўрагани ҳам ботинолмади, ўзи индамаганидан кейин «Кўришмаган бўлса керак», деб қўя қолди.

Анвар Муҳайёнинг хатини олди, якшанба куни эрталаб чойдан кейин галстугини сиқиб боғлаб чиқиб кетаётган эди. Марғуба бирдан «Қаёққа?» деб қолди. Анвар гаранг бўлиб бирон важ айтгани сўз тополмай изига қайтди, бирпасдан кейин ўз бўлмасининг деразасидан тушиб кетди.

Муҳайё шаҳарнинг нариги чеккасидаги «Роҳат боғчаси»нинг кираверишида кутиб турар эди, Анварни узоқдан кўриб қийшайганича унга қарши юрди. Анвар ёш боладай ирғишлаб-ирғишлаб чопди, етиб келгунча сабри чидамай секретарь Раҳимжоннинг гапини, ваъдасини йўлакай айтди, етиб келганида Муҳайёни қучоқлаб олаёзди. Муҳайё ўзини тортган эди, кичкина ариқчадан ўтказиб қўйиш баҳонаси билан тирсагидан ушлади, ариқдан ўтилгандан кейин ҳам қўйиб юбормади, Муҳайё биров кўриб қолишидан ҳадиксираб атрофга кўз қирини ташлади, лекин қўлини тортиб олмади.

Анвар, комсомол комитетида бўлган гапни кечгача гапириб ҳам тугатолмасман, деб ўйлаган эди, бироқ тафсилоти билан гапирганида ҳам бир неча дақиқадан ошмади. Муборакхонимнинг муомаласи тўғрисида эса гапиришни лозим кўрмади. Муҳайё бу ҳақда узр сўрамоқчи бўлиб гап бошлаган эди. Анвар тикилиб, қорнини ушлаб, қотиб-қотиб кулди. Унинг учун бу ҳодиса, афтидан, ёш боланинг шафтоли ўғирликка тушиб қувғин еганидай бир гап эди. Шундай бўлса ҳам Муҳайё онасининг ўз қилмишидан хижолатда эканини айтди. Анвар бунга жавобан негадир «раҳмат» деди. Шу билан бу гап ҳам тамом бўлди. Муҳайё Жавлон ҳақидаги гапни оғзига олгани жирканди. Унинг Анварга тикилиб турган кўзларида: «Бу қабиҳ манзарани мен кўрдим, сенга эшитишни ҳам раво кўрмайман», деган бир маъ-

по ётар эди. Муҳайё тўхтади. Анвар унинг тўхташини «энди уй-уйликка» деб тушунди-да, шошиб: «Яна бирпас юрайлик, айтадиган гапим кўп эди, эсимдан чиқиб қолди», деди

Муҳайё рад жавобини бермоқчи эди, унинг жавдираб турган кўзларига қараб оғзи бормади-да, шивирлаб полиди:

— Яна биров кўриб қолади, яна балога қоламиз.

Анвар хавотир олиб атрофга кўз ташласа ҳам сипоҳгарчиликни қўлдан бермади:

— Биров эмас, ҳозир аммамнинг ўзи кўриб қолса ҳам писанд эмас!— деди, кейин хуноб бўлди.— Нима учун мен Муаттарни олишим керак? Мен Жавлоннинг ўғай қизи Муаттарни олишим керак эмиш! Ота-онамнинг васияти шу эмиш! Ҳолбуки, онам қазо қилганларида Муаттар боғча ёшида эди. Дадамнинг кўнглида шундоқ гап бўлса, лоақал ишора қилар эдилар!

Муҳайё бу ҳақда ҳеч нарса демади. Иккови паркнинг хилват хиёбонларини узоқ кезишди. Муҳайё Анварнинг яна Муаттар тўғрисида гапиришини, унга ўзининг кўнглини яна ҳам аниқроқ айтишини истади шекилли, маслаҳат тарзида деди:

— Ота-онангиз васият қилмаган тақдирда ҳам аммангиз сизга ёмонликни раво кўрмаса керак-ку, нега ўша қизни олмайсиз!

Анвар бу гапни ундан кутмагани учун тажанг бўлиб чаккасини қашиди.

— Чунки яхши кўрмайман! Чунки кўнглимнинг кўчасидан ҳам ўтган эмас! Чунки мен уни билмайман! У ҳам менга тегмоқчи эмас!

Битта-битта қадам ташлаб бир оз жим юришгандан кейин Муҳайё сўз мавзуини четроққа тортиш учун деди:

— Қавм-қариндошларингиз, ёр-дўстларингиз сизни ёлғиз қўйишдими?

Анвар хўрсинди.

— Менинг ёшимда менга ўхшаб эрка ўсган бола ёр-дўст эмас, тенгқурларидан ўртоқ орттирар экан холос. Ўртоқ фақат ўйнагани яхши!

— Йўқ, Анваржон, қарс икки қўлдан чиқади. Эрка ўсганман деяписиз, эҳтимол ўртоқларингизга сиз ҳам фақат ўртоқ бўлгандирсиз. Ота-онаси эрка ўстирган бола кўпинча худбин бўлади... Қавм-қариндошларингиз ҳам йўқлашмайдими?

Анвар анчадан кейин жавоб берди.

— Йўқлаб туришади, йиғилиш керак бўлганда йиғилишади, йиғлаш керак бўлганда йиғлашади, менга таскин-тасалли беришади. Биласизми, бир-бирига ўхшаган, бир-биридан совуқ қуйма гапларни эшитгани юрагим безиллайди. Биронта одамнинг қалб сўзини, биронта одамнинг иссиқ нафасини сезмайман! Бунақа етимлик, бунақа кимсасизликни ҳеч кимнинг бошига солмасин! Марғуба аммам қизиқ, менга тасалли берган бўлиб: «Ҳамманинг ҳам ота-онаси ўлади» дейди! Унинг эри Жавлон поччам ундан ҳам оширади: «Ич шу аламларга!» деб менга нуқул вино тутади!.. Гамлет айтмоқчи, ё раббим, одам одамга бунчалик муҳтож бўлар экану!..

Анвар яна кимсасизлигидан, назарида ораларидан меҳр-ҳақиқат кўтарилиб бораётганидан нолиди, яна аммасининг Муаттар тўғрисидаги гапларидан хуноб бўлди. Муҳайё гап айланиб «афсуски эрга тегиб чиққан экансан, йўқса сени олар эдим» деган мазмунга яқинлашувидан қўрқиб, энди кетайлик демоқчи бўлиб тўхтади, лекин уни ташлаб кетгани кўнгли бўлмади-ю, кинога таклиф қилди.

Кино бу ердан юз қадамча нарида бўлиб, кундузги сеанс яқин орада бошланишидан радио хабар бериб турар эди. Анвар билет олди, эшик олдида четланиб Муҳайёга йўл берди. Шу чоқ тарсиллаган бир товуш чиқди-ю, Муҳайё мункиб кетди. Анвар шундоқ қараса, ёнида тирик мурдадай бўлиб ҳансираб Марғуба турибди, у шовқин солиб яна Муҳайёга ҳамла қилди. Анвар уни орқа ёқасидан ушлаб улоқтириб ташлади-да, Муҳайёни қучоғига олиб четга олиб чиқди. Марғуба нуқул: «Бу олқинди, қиз олмаган йигитнинг бошини айлантириб юрибди!» деб додлар, юлгани гоҳ Муҳайёга ҳамла қилар эди, гоҳ Анварга. Одам йиғилди, хонатлас кўйлак кийган семиз бир хотин лапанлаганича Муҳайёга яқин бориб «Ўл бу кунингдан! Сенга ўхшаганларнинг қораси юқиб, ўқиган қизларнинг ҳаммаси ҳаромга ўхшаб қолди!»— деди. Бошқа бир аёл шовқин солиб, уни итариб ташлади. Семиз хотин йиқилиб, оёқлари кўтарилиб кетди. Ғовур кучайди.

Милиция сержанти келди. Марғуба ҳаллослаганича унинг олдида борди ва бу ерда содир бўлган зўр жиноятдан жабр кўрган кимсадай арз бошлади, жабр кўрган Анварни ёқлаган бўлиб, Муҳайёнинг шаънига хотин кишининг оғзидан чиқиши мумкин бўлмаган гапларни айтди. Муҳайё юзини икки қўли билан чангаллаб йиғ-

лар, инграр, тўлганар эди. Анвар уни бағрига босиб жонини бергудай бўлар эди, ниҳоят, бор товуши билан қичқирди:

— Уртоқ сержант!— Бирдан ғовур босилди.— Ёлғон! Бу ёсуман Муҳайёга тухмат қилаётибди! Муҳайё менинг хотиним!— деди.

Ҳамма жимжит бўлиб қолди. Марғуба юзини тир-малаб, оғзини катта очганича оёқ узра туриб ҳушидан кетди.

Сержант халойиқни тарқатди.

— Қани, ўртоқлар, кинодан қолманглар,— деди, кейин Марғубага честь берди.— Сиз ҳам жўнанг! Буларку эр-хотин экан, сиз нима қилиб юрибсиз орада ёсуман бўлиб?

Марғуба бошидан тушиб кетган кўк рўмолини ёпинди, секин бурилди, нарида, хиёбонда бир-бирига суянишиб, битта-битта қадам ташлаб кетаётган Анвар билан Муҳайёга бир қаради-да, ҳозир бориб буларни бир нима қиладигандай, шошиб жўнаб қолди.

Муҳайё хийладан кейин ўзига келди, кўз ёшидан ивиб кетган рўмолчаси билан титраётган қўлларининг кафтини ишқар экан, Анварга мунғайиб қарарди.

— Анваржон ака, нега унақа дедингиз?.. Нега хотиним дедингиз! Лекин бу билан мени шунча одамнинг олдида аммангизнинг оёғи остидан тортиб олдингиз, бошингизга кўтардингиз! Раҳмат! Энди уйга қанақа борасиз?

Анвар кўкрагини кўтариб муштини тугди.

— Боравераман! Аммам бир нима десин-чи, ҳайдайман! Уйимиздан ҳайдаб юбораман!— деди, лекин Муҳайёни уйига пастқам кўчалардан, чакалакзордан ўтадиган сўқмоқдан кузатди.

Иккови чакалакзорнинг чиқаверишида тўхтади, Муҳайё хайрлашгани қўл берди. Анвар унинг қўлини маҳкам ушлаб секин ўзига тортди. Муҳайё бесаранжом бўлиб:

— И-и-и, хафа бўламан!..— деди.— Мен сизнинг бунақа қилиғингизни билсам чақирмас эдим, келмас эдим.

Анвар унинг қўлини дарров қўйиб юборди.

— Кечирасиз... Мен бетингиздан битта ўпмоқчи эдим, тўғриликча... Қўлингиздан ўпишим ҳам мумкин! Мумкинми?

Муҳайё бу содда — беғубор, ич-таши бир болага ҳавас билан қаради, агар уялмаса ҳозир ўпгани бир эмас, икки юзини тутар, балки ўзи ҳам ўпар эди. Унинг жил-

майиб турганини кўриб Анвар қўлини секин олди, хавотирлик билан лабига тегизди, кейин қайта-қайта ўпди-юзига суркамоқчи бўлди. Муҳайё қитиғи келгандай қиқирлаб қўлини тортиб олди, бурилиб ариқдан ҳатладиди, катта йўлга чиқиб қўлини силкитди, икки қўлини қанот қилиб чопқиллаганича кетди.

Анвар уйга қайтиб келганида кўча эшиги берк эди, тақиллатса, ранги мурда бўлиб кетган Марғуба очди, очмади — узун занжирни зулфинидан чиқармасдан эшикни қиялатиб қаради-да, Анварни кўриб, «хотининг билан қўшмозор бўл!» деб ўшқирди, эшикни қаттиқ ёпиб қулфлади, танбасини тикди ва қаттиқ-қаттиқ қаддам ташлаб йироқлашди. Анвар эшикни яна тақиллатди, узоқ тақиллатди, бўлмаганидан кейин ёндорига тирмашиб томга чиқди, тунукани тақиллатди. Марғуба уйнинг эшигидан бошини чиқарди.

— Ҳаддингдан ошма, бола, ҳозир милиция чақираман!

Анвар тунукани тарақлатиб тепди.

— Мен ҳам милиция чақираман! Ота-онамдан қолган ҳовлига мени киргизмасликка нима ҳаққингиз бор? Ҳаққингиз йўқ! Кўчиб кетинг! Ҳозир кўчиб кетинг!

Марғубанинг жони ҳалқумига келди. Югурганича чиқиб ҳовлидаги тош борми, ғишт борми қўлига нима тушса Анварга отаверди. Анвар ҳаммасини илиб олиб ҳовлига ташлади, сўнгра яримта ғиштни илиб олиб «Бас!» деб жаҳл билан улоқтирган эди, ғишт ердан қапчиб деразага тегди ва ойнани синдирди. Марғуба «Безорининг дастидан дод, милиция, қаёқдасан!» деб шовқин солиб кўчага югурган эди, Анвар томнинг орқа томонидан тушиб қочди.

АНДИША

Анвар шу кечани бир қариндошинийкида ўтказди. Бундан дарак топган Марғуба шаҳардаги ҳамма қариндошларга учраб «Анвар Роҳат боғчасида мени урди, кўчада юрган бир итялоқни ҳамманинг олдида «хотиним» деди; томга чиқиб менга тош отди», деб зор-зор йиғлади. Шундан кейин қариндошлардан ҳеч бири Анварга рўйхуш бермади, бири «Ҳалитдан шунақа бўлсанг, ҳолингга вой», бири «Отанг сени аммангга топшириб кетган, гўрида тинч ётсин», деб дашном берди, насихат қилди. Анвар воқеани бошдан-оёқ айтиб бер-

моқчи бўлса, сўзига ҳеч ким қулоқ солмас эди. Анварга етим қолгани ҳеч қачон ҳозиргидай билинмаган эди. Қани энди онаси ё отаси бўлса-ю, бешини кўкрагига қўйиб хўнг-хўнг йиғласа! Лоақал пичагина ҳасрат қилиб юрагини бўшатгани ким бор? Анвар бу тўғрида ўйлаганида кўз олдига йиғидан қовоқлари шишиб кетган Муҳайё келар, лекин унинг ёнида учи тутаб турган косовни кўтариб турган Муборакхоним турар эди.

Уша кунни Роҳат боғчасидан қайтишда ҳаяжонни егиб, бундан кейин қачон ва қаерда кўришиш ҳақида ваъдалашиш икковининг ҳам эсига келмабди. Муҳайё жуда катта ташвишга қолди: Марғуба Анварни қандай қарши олди экан? Кўчада шундай шаллақиллик қилган бу хотин уйда Анварни не кўйга солди экан? Анвар «Аммамни ҳовлимиздан ҳайдайман» деган эди, жанжал чиққан бўлса ана у пияниста Жавлон Анварга эиён-заҳмат еткизмадимикан?..

Муҳайё икки марта унинг факультетига борди, боришда ҳам, қайтишда ҳам Анварлар кўчасидан юрди, факультет почта тахтасига қўйган хати ҳануз турганини кўриб йиғларди.

Орадан уч кун ўтгач ҳовлига институт комсомол комитетидан хат келди. Хатда комитетнинг секретари Раҳимжон Муҳайёни эртаси соат ўн бирга чақирибди. Раҳимжон одатда студентларни шунақа чақириб ҳар тўғрида суҳбатлашиб турар эди, шунинг учун Муҳайё кўнглига ҳеч гап келмасдан борди ва қабулхонада Анвар ўтирганини кўриб қўрқиб кетди: наҳот Раҳимжон ўша, Роҳат боғчасидаги воқеа тўғрисида чақирган бўлса. Унинг нимага чақирганини Анвар ҳам билмас эди. Иккови ҳол-аҳвол сўрашди. Анвар аммаси уйга киргизмаганини, дарбадар бўлиб юрганини Муҳайёдан яширди.

Муҳайё ўша кунни аммаси қандай қарши олганини сўраб улгурмади, секретарь қиз икковини кабинетга таклиф қилди. Раҳимжон одатдагича ўрнидан ҳам турмади, қовоқ-тумшугини солиб қоғоз варақлар экан:

— Нима қилиб юрибсизлар кўчаларда жанжаллашиб? Ўтиринглар!..— деди.

Анвар билан Муҳайё бир-бирига қаради. Сўзини Анвар бошлади. Бири қўйиб, бири орадаги муносабатни тўла-тўқис гапириб берди. Гап тамом бўлгандан кейин икки орадаги муносабат «тўғрилиқча» эканига Раҳимжонни ишонтириш учун, Муҳайё «ўлай агар!» деди.

— Сиз нима дейсиз, Анваржон?— деди Раҳимжон.

— Мен ҳам шу... Тўғрилиқча юрган эдик...

— Нега бўлмаса ўшанда Муҳайёхонни «хотиним» дебсиз?

Анвар дарҳол жавоб берди:

— Муҳайёхонни аммам ҳеч оғизга олиб бўлмайдиган гаплар билан ҳақорат қилдилар!

— Демак, Муҳайёхонни «хотиним» дейиш билан бу ҳақоратларга ўзингизни тутиб берибсиз-да?

Муҳайё ер остидан Анварга қараб қўйди.

Анвар чинчалоғи билан кўзининг чеккасини артди, афғидан, ўша ҳақоратлар заҳри ҳануз танидан кетмаган эди.

— Мен ўша топда ҳеч нарсани ўйлаганим йўқ...

Раҳимжон кулимсиради.

— Тўғри, ўша топда Муҳайёхондан бошқа ҳеч нарсани ўйламаган бўлсангиз керак!

Анвар қизариб кетди. Раҳимжон Муҳайёга юзланди.

— Сиз-чи, сиз нима дейсиз? Анваржон «хотиним» деганда хафа бўлганингиз йўқми?

Муҳайё ҳам қизариб ерга қаради ва эшитилар-эшитилмас деди:

— Нега хафа бўлар эканман, шундай вақтда, шундай пайтда шунақа деб ўзингиз айтмоқчи, ҳақоратларга ўзларини тутиб берадилару...— унинг ўпкаси тўлди,— ўла ўлгунимча эсимдан чиқадими...

Раҳимжон ёлғондан қовоғини солиб сўради:

— Шунда фаришталар омин деган бўлса-чи?

Муҳайёга бу гап калака бўлиб туюлди шекилли, ранги бўзариб секретарга айниқ қараш қилди, лекин унинг юзида заррача ҳам бундай ифода йўқлигини кўриб дарров ўзига келди, лекин шундоқ бўлса ҳам, эҳтиётан ўпкалаган бўлди:

— Нима қиласиз шунақа гапларни гапириб...

Раҳимжон унинг юзига қаради ва кулимсираб сўради:

— Бунақа гаплар тўғри келмайдими?

Муҳайёнинг аччиғи келди.

— Ғалати гапни гапирасиз-а!.. Билиб туриб...

— Нимани билиб туриб?— деди Раҳимжон.

Муҳайё лаби пирпираб, онасининг таъбирини ишлатди:

— Менга ит теккан-ку...

Раҳимжоннинг жаҳли чиқди.

— Ўзингизга муносиб ибора тополмадингизми? Лоақал «турмуш кўрганман, андиша қиламан» десангиз-чи!

— Албатта андиша қиламан,— деди Муҳайё ерга қараб.

— Андиша дейдиган бўлсангиз Анваржон андиша қилса бўлар эди, бироқ ҳеч қанақа андишага бормаяпти. Тўғри қилипти. Бунақа андиша Марғубадан чиқади. Биз ҳам шунақа андишага борадиган бўлсак, демак, Марғуба ҳақ экан-да! Нима, сиз оёқ-қўли юлиб ташланган қўғирчоқми?

Муҳайё титраётган қўли билан сочини тузатиб эшитилар-эшитилмас деди:

— Марғуба холага ўхшаган одамлар камми...

— Биламан!— деди Раҳимжон.— Миллион! Бу андиша бизнинг таомилимиз! Одамни хўрлайдиган бундан ҳам ёмонроқ таомилларимиз озми?

Анварга жон кирди.

— Дастлаб шу тўғрида гапирганингизда, Марғуба амманнинг жағини тиямиз деган эдингиз...

— Тиямиз!— деди Раҳимжон.— Жағини кўплашиб тиямиз, лекин ҳозир ундан ҳам зарурроқ иш чиқиб турибди: аммангиз ўша кундан бери сизни уйингизга киргизмаётган эмиш-ку?

Муҳайё ялт этиб Анварга қаради.

— Энди бундоқ,— деди Раҳимжон суҳбатни якунлаб,— мен бу ишни Наимжон бошлиқ уч кишига топширдим, учовига ишнинг моҳиятини, Марғуба қанақа хотин эканини яхшилаб тушунтирдим. Эртадан кейин учови сизни уйингизга элтиб қўяди.

Муҳайёнинг қути учди.

— Вой, Марғуба холанинг феъли ёмон, жанжал чиқса... Эри пияниста, Анвар акамга бирон зиён-заҳмат етказмасмикин?

— Анвар акангиз бизга омонат, омонатга хиёнат қилмаймиз,— деди Раҳимжон ва бурнининг учини қашинган бўлиб табассумини яширди.

Кабинетдан чиқилгач, Муҳайё зўр ташвиш билан сўради:

— Анвар ака, қаерда ётиб юрибсиз?

— Ётоқда бир кун бири билан, бир кун бошқаси билан...

— Раҳимжон акам одам юборсалар аммангиз инсофга келармикин? Ё дадамга айтай, улардан олдин бориб у киши ҳам гаплашсинларми?

Анвар кулди.

— Дадангизга оғзингиздан чиқара кўрманг, аянгиз косов олиб қувган эдилар, дадангиз болта кўтариб қолмасинлар тагин!

— Йўқ, Анвар ака, аям тушунмасдан ўшанақа қилганлар... Дадам ойимга «Анваржонни у оиладан суғуриб олиш керак» деган эмишлар.

Анварнинг қалбига бу гап илиққина, юмшоққина тегди.

Анварга бу гап маъқул тушганини сезиб Муҳайё мактабга қараб югурди. Наимжонлар эртага Марғубанинг олдига боришадиган бўлса, дадаси бугун, ҳозир бориб Марғубага айтадиган гапини айтиши, Наимжонларнинг ишини осон қилиши керак эди.

Муҳайё мактабга борди, дадасининг охириги дарсдан чиқишини кутиб ўтирди: умрида ёлғон гапирмаган, айёрликка иши тушмаган бўлса ҳам дадасига ёлғон гапирди, мактаб кутубхонасига китоб олгани келганини айтди. Уйга кетаётиб йўлда гапини узоқдан айлантриб Анварга бурди-да, уни «Марғуба уйдан ҳайдаган, бола бечора ҳозир дарбадарликда юрган эмиш»,— деди ва «Шунга мен сабаб бўлдим» деб кўзига ёш олди. Анварни Марғуба уйдан ҳайдаганидан Ҳакимжон хабардор экан, бу ҳақда мактаб ўқитувчилари орасида гап бўлганини, биров унга вақтинчалик бир хона беришга розилик билдирганини, яна биров уни таътил кунларида бирон ишга жойлаб қўйишга ваъда берганини сўзлади. Муҳайё суюниб кетди ва мақсадини айтди. Комсомоллардан олдинроқ, иложи бўлса бугун кечқурун Марғубага учрашишни дадасидан илтимос қилди. Ҳакимжон бир оз жим қолди, ўйлади, Марғуба ким эканини айтгани оғиз ростлади-ю, айтмади, бунинг ўрнига «Марғубанинг таърифини эшитганман, меннинг боришимдан, комсомолларнинг боришидан ҳам ҳеч иш чиқмайди», деб кўя қолди.

ҚОРА ҚУТИ

Эртасига Наимжон бошлиқ уч кишидан иборат элчилар ҳайъати Анварни олиб белгиланган соатда Марғубанинг эшигини қоқди.

Марғуба товуш берди ва келиб қулфни очди, танбани суғурди, эшикни қия қилди; Наимжон институт комсомол комитетининг номини айтганда элчиларни битта-битта киргизди, Анвар рўпара бўлганда эса эшикни юзига қаттиқ ёпди-ю, шарақлатиб қулфлаб олди. Тушунтириш, илтимос, ёлвориш — ҳеч бири унга кор қилмас эди. Ниҳоят, Наимжон товушини йўғонроқ қилиб

«Биз расмий одамлармиз, расмий иш билан келдик», деганидан кейингина Анварга ҳам йўл берилди.

Жавлон уйда, бир оз ширакайф экан, меҳмонларни кўриб жуда суюниб кетди, дарров бир четвертда қизил вино, бир коса тузланган бодринг келтириб столга қўйди.

Марғуба ошхонага кириб жиз-биз бошлади.

Жавлон пиёлаларга қулқуллатиб вино қуяр экан:

— Мен ароқни ташлаб винога ўтганман,— деди,— бироқ вино қурғур серсувроқ нарса бўлади, сувини сиқиб ташлаш керак! Лекин етказиб ичсангиз сувини қориннинг ўзи сиқиб ташлайди!.. Қани, саломат экан-мизки ичамиз!

Меҳмонлар винога қўл уришмади. Жавлон ўзи ичиб, пиёласини яна тўлдирди. У битта ўзи ичаётган бўлса ҳам «Қатордан қолмайин» деб ичди, ҳеч ким қистамаса ҳам «сазаларинг ўлмасин» деб ичди, пиёла бир минут тўхтамаса ҳам «дами чиқиб кетмасин» деб ичди, қисқаси, хотини овқат олиб келгунча хийла тайёр бўлди, ўтирган жойида қалқиб, кўзининг қорасидан кўра оқи кўпроқ кўриниб қолди.

Марғуба қовурилган жигарни келтириб ўртага қўйди, меҳмонларнинг олдига қошиқ қўяр экан, Анварнинг олдига қошиқни жаранглатиб ташлади. Унинг сохта табассумдан кўз атрофига йнғилган ажин, пирпираган юпка лаблари, овқатга манзират қилганида титраган товуши тори таранг эканини кўрсатар эди. Наимжон бу вазиятда ҳеч қандоқ даромадга ўрин йўқлигини кўриб гапнинг пўсткалласини айтди:

— Анваржон шаҳарда маълум ва машҳур доктор Мурод Алининг фарзанди. Агар ўртоғимиз сизнинг нуқтаи назарингиздан бирон беадабчилик қилган бўлса кечиринишнингизни сўраймиз, чунки, шундоқ одамнинг биттаю битта ўғлини ўз уйига киритмасдан дарбадар қилиб қўйибди деган иснодни кўтаришдан кўра гуноҳини кечириниш осонроқ бўлса керак, деб ўйлаймиз.

Марғуба қўлидаги қошиқни тарақлатиб столга қўйди.

— Нега дарбадар бўлар экан, хотинчасининг уйига борсин! Сизгади, Муҳайёхоннинг уйига ҳамма сизгади? Борсаларинг сизлар ҳам сизасизлар! Оби худойи...

Анвар ғазаби келиб бир нима демоқчи бўлган эди, ёниндаги шериги секин туртиб, сўзини оғзидаш олди.

— Опажон, Муҳайёхон бизнинг институтда ўқийди,

синглимиздай нарса... Бизга малол келади! Сизнинг тўғришгизда биров шунақа деса сиз нима дердингиз?

Ғазаби келиб ўтирган Наимжон сўз қотди:

— Тўғри, Муҳайёхон эрга тегиб чиққан, лекин бунақа фалокат ҳар кимнинг ҳам бошига келиши мумкин! Хўш, ўзингиз Жавлон акага қиз текканмисиз?

Бўйинини тутолмай бошини у ёққа-бу ёққа ташлаб ўтирган Жавлон бирдан худди ўқчигандай:

— Тўғри!— деди столга шаппалаб.— Ҳақиқатда қиз тскан! Бу қизлигида ўзини қуритиб олган, ҳозир ҳам қиз! И... И... Дўзахга ҳам қизлигича тушади!

Наимжон давом этди:

— Жавлон ака сизни «хотиним» деганда ҳеч ким бу кишини уйдан ҳайдаб чиқармагандир-ку, Анвар Муҳайёни «хотиним» деса сиз нега уни ўз уйдан ҳайдаб чиқарасиз?

Жавлон завқ қилиб кулди.

— Мени ўзи дон сепиб зўрға уйига олиб киргану қаёққа ҳайдайди! Менга қара, ҳой саксовул, дон сепгансан-а? Мотоцикл олиб бергансан, тилла соат олиб бергансан! Лекин ов милтиғини еб кетдинг!..

Марғуба эрини ортиқ гапиргани қўймади, вино қуйиб берди. Жавлон винони битта кўтарди-да, гандираклар бориб диванга чўзилди ва узун хуррак отди.

— Мен Анварни ҳайдаганим йўқ,— деди Марғуба бир оз бўшашиб,— уни отаси ҳайдаган! Отасининг васияти шу! Отаси айтган қизни — Муаттарни олсин, ҳовли нима экан, савдога қўйса ўн-ўн икки мингга ҳам бормайди! Бундан ташқари беш минг олти юз сўмлик янги «Волга»си, омонат кассада ўн минг сўм нақд пули, ўн саккиз минг сўмлик рўзғори, онасидан қолган, келинига аталган йиғирма уч минг сўмлик тақинчоғи бор! Мана, ўзи кўрсин!

Марғуба нариги уйдан ўймакорлик қора қутичани олиб чиқди, қопқоғини очиб Анварнинг олдига қўйди, ва унинг бўйнидан ушлаб, бурнини тақинчоқларга ишқаламоқчи бўлди. Анвар жаҳл билан қутичани суриб ташлади. Қутича ағанаб, ичидаги шода-шода марварид, тилла ва кумуш буюмларга ўрнатилган ҳар хил қимматбаҳо тошлар сочилиб, жилосидан кўзлар қамашди..

— Амма,— деди Анвар қип-қизариб,— дадам ўлим билан олишиб, нажот истаб кўзлари жавдираб ётганда сиз шу нарсаларни ўйлаган экансиз!.. Дадам васият қиладиган пайтда нима учун ҳеч кимни киргизмай эшикни қулфлаб олганингизни энди тушундим! Менга ҳеч

нарса керак эмас! Қўл қўйиб бераман, ҳаммаси, қора қути ҳам сизники! Лекин менга вақтинча битта уй бериш! Отамдан қолган ҳовли турганда мен институтдан ётоқ сўролмаман! Отамдан қолган уйга аммам киргизмаяпти дегани уяламан.

Марғуба унинг сўзини эшитмаган бўлиб тақинчоқларни қора қутига солар экан:

— Одам кўр бўлмайдимми,— деди.— Наҳот қиз олмаган йигит шунча мол-дунёни бир салқитнинг оёғи остига ташласа?!

Наимжон заҳарханда қилди:

— Бу нарсалар отасидан қолган бўлса билганини қилади-да! Анвар ворисми ахир?

Марғуба икки қўлини сонига урди.

— Анвар ворис бўлса, мен васий! Нима керак бўлса менинг қўлимдан олади! Бермасам ололмайди!

Элчилардан бири дўнғиллади:

— Сиз бермасангиз, қонун олиб беради!

Марғуба ёлғондан қаҳқаҳа урди.

— Сиз қонундан гапиргани ҳали ёшлик қиласиз, ука!— деди ва гап тамом бўлди, деган маънода столни йиғиштирар экан, охири ва узил-кесил сўзини айтди:

— Муаттар Ҳиндистондан яқинда келади, Анвар отасининг васиятини бажо келтирадиган бўлса ҳамма нарсани икковига топшираману этагимни қоқиб, ҳовлидан кўчиб кетаман: йў-йўқ отасининг арвоҳини чирқиратадиган бўлса, битта игна ҳам бермайман!

Бошқа гапга ўрин қолмади. Элчилар кетгани қўзғалишди. Анвар уйдан умид узиб кийимларини сўраган эди, Марғуба иккита эски куйлак, битта эски шим чиқариб берди ва тилхат талаб қилди. Анвар тилхат ёзишга киришди. Марғуба унинг елкасига битта эски сочиқ ташлаб, «Майли, бунга ёзмай қўя қол», деди.

— Амма,— деди Анвар кийимларини сочиққа ўрар экан,— Муаттар менга тегмоқчи эмас-ку!

Марғуба вағиллаб берди:

— Муаттарнинг ихтиёри аввало отасида, қолаверса менда! Нима, Муҳайёда ой кўрганмисан?

— Ҳа, мен Муҳайёда ой кўрганман! Дадам оламдан ўтиб дунё кўзимга қоронги бўлганда Муҳайёда офтоб кўрганман.

Марғуба зўр афсус билан сўради:

— Мен сенга ҳеч нарса қилганим йўқми?

— Қилдингиз, онам мени туққан, ўстирган, ота-онам жон берган ҳовлидан мени ҳайдадингиз!

Марғуба «сенга гап кор қилмайди», деган маънода қўл силтади, меҳмонларни кузатди, эшикни қулфлаб, ганбалаб олди.

Иўлда Наимжон Анварга тасалли берди:

— Хафа бўлма, ошна, оламиз! Ҳаммасини оламиз!

ҲАР БОШДА БИР САВДО

Наимжон бошлиқ элчилар Марғуба билан қилинган мунозаранинг натижаси ҳақида комсомол комитетининг секретари Раҳимжонга маъруза қилишди. Раҳимжон бир кампирга қарши тиф тортиб борган уч баҳодирнинг қиличи синиб қалқони тешилганига хўп кулди, бу иш билан шахсан ўзи шуғулланмоқчи бўлди.

Унинг кўзига бу иш оғзининг ели билан битадигандай кўринган эди, бироқ тобора қизишиб бир ҳафта машғул бўлганидан кейин иш узоққа чўзилишига кўзи етиб қолди. Маълум бўлишича, Марғуба ўзини Анварга васий қилиб Мурод Алидан нотариуснинг муҳри билан қоғоз ёздириб олган экан. Раҳимжон гаплашган, мурожаат қилган, талаб этган, сўраган одамларнинг ҳаммаси нуқул қонундан гапирар, маълум бўлишича, бу ишни ҳал қиладиган киши Марғубанинг қўлидаги қоғозни қалқон қилиб олса, бу қалқонни ҳеч нарса тешиб ўтолмас экан. Бу орада Раҳимжон Анварга лоақал ётоқ ва стипендия олиб беришга ҳам уринди. Бироқ бунда ҳам ҳеч нарса тешиб ўтолмайдиган қалқонга дуч келди: қоидада «студентнинг уй-жойи бўлса ётоқ, оиласи ўзига тўқ бўлса стипендия берилмайди» дейилган, унинг бирон чеккасига: «Студент етим қолса, бирон сабаб билан уйда туrolмаса, стипендия ва ётоқ берилсин», деб ёзиб қўйилган эмас. Раҳимжон бўғилган пайтларида: «Секретарь бўла туриб ўзинг қонун-қоидани бузасанми?» деган таъналар ҳам эшитди.

Муҳайё Наимжондан ишнинг оқибатини эшитиб йиғлади, бироқ Анварга ёрдам қилиш қўлидан келмас, ваъда қилган одамлар унга қачон уй, иш топиб беришларини дадасидан сўрагани истиҳола қилар эди. Анвар яна бир ҳафта Ҳакимжон берган бир оз пулни еб, ётоқхонада ўртоқлари билан бир каравотда ётиб юрди. Ҳайрият бу орада пенсия чиқиб қолди-ю дармон бўлди. Шундан кейин унинг иши юришиб кетди: уй ваъда қилган ўқитувчи кичкина, қоронғироқ бўлса ҳам алоҳида уйини бўшатиб жиҳозлаб берди. Бу уй Анварга шунча ёқдики, фикр-ёди Муҳайёга кўрсатишда бўлиб қолди, бироқ

шунча қистади, Муҳайё келгани унамади, нуқул кулар эди. Иш ваъда қилган ўқитувчи шу ҳафта ичи иш ҳам топиб берди. Автоклубда механикка ёрдамчи керак экан. Анвар автомобилга хийлагина ишқибоз бўлгани учун бу ишга дарров кирди.

Оқсоқ механик чолнинг ёрдамчиси ишдан бўшаб кетганига яқин бир ҳафта бўлиб, оғир ишлар тўпланиб қолган, бундан ташқари четдан ҳам иш келиб турар экан. Анвар автомобилнинг остига кириб чол буролмаган гайкаларни бурар, кўтаролмаган қисмларни кўтарар, туширар, қанчадан қанча филдиракларни олар, қўяр, дамлар, ишнинг зўрлиги ва овқатнинг тайини бўлмагани учун кечга томон сулайиб қолгундай бўлар эди. Чол уни яхши кўриб қолди, четдан келадиган ишдан тушадиган чақадан баъзан бир сўм ярим сўм берадиган бўлди.

Бир куни бет-қўли қора, ҳориган, терга пишган Анвар кечроқ бузуқ автобуснинг соясида майкачан нон билан помидор еб ўтирган эди, дарвозада тугунча кўтарган Муҳайё пайдо бўлди. Анвар, Роҳат боғчасида бўлиб ўтган можародан Муҳайёнинг ота-онаси хабар топгани-топмаганини билмас, шунинг учун ташвишланиб юрган эди, узоқдан назарига унинг чеҳраси ғамгин кўринди-да, шу ерда турган қоғоз билан юз-қўлини наридан-бери артди, устки кўйлагини кийди. Бунгача Муҳайё уни кўриб қолиб чопқиллади, автобусни айланиб ўтди. Иккови бир-бирига қараб туриб қолди. Муҳайё жилмайди, қўлидаги тугунчани икки қўллаб унга узатди. Унинг жилмайганини кўриб Анварнинг кўнгли жойига тушди, тугунчани олиб қоғоз дастурхондаги помидор билан ноннинг ёнига қўйди. Тугунчада ош бўлса керак, иссиққина, ҳиди чиқиб турар эди. Муҳайё унинг емишини кўриб кўнгли бузилиб кетди.

— Мунча, ғарибмисиз?— деб кўзи жиққа ёшга тўлди.

Муҳайё шундоқ деб кўзига «ёш олмасдан бурун еб ўтирган овқати ғарибона экани хаёлига ҳам келмаган Анварнинг бирдан хўрлиги келиб, томоғига бир нима тиқилди, йиғи хуруж қилди, буни билдирмаслик учун юзини тесқари ўгириш ёхуд кўзини беркитиш ноқулай бўлгани сабабли миннатдорчилик маъносида Муҳайёни қучоқлаб, елкасига бошини қўйди, тез-тез киприк қоқиб ёшини ютди. Муҳайё унинг йиғлаганини пайқаб барала йиғлаб юборди. Иккови бир-бирини юпатмоқчи бўлган сайин йиғи хуруж қилиб келарди.

Иккови хўп йиғлади.

Машина ёғлаётган оқсоқ чол буларни кузатиб турган экан, чуқур хўрсиниб:

Ишқ балодир, ишқ балодир,

Ошиқ кишилар гамга мубталодир,—

деди-ю автомобилнинг остига кириб кетди.

Муҳайё Анварнинг ҳол-аҳволини, ишини сўради, ишидан гоят рози эканини билиб хотиржам бўлди-ю, узоқ ўтирмай кетди.

Шундан кейин Муҳайё ўтган-кетганида клубга кириб Анварнинг ҳолидан хабар оладиган, баъзан махсус келиб бирпас-яримпас гаплашиб ўтириб кетадиган бўлди.. Муҳайё келганда оқсоқ чол Анварга жавоб бериб, ҳар қандай оғир иш бўлса ҳам ўзи қилар, булар гоҳ бузуқ автобуснинг соясида, баъзан унинг ичида гаплашиб ўтиришар эди.

Ҳакимжон ўн икки кунлик дам олиш уйига борадиган бўлди. Шу муносабат билан уйга унинг ёр-жўралари йиғилди — зиёфатдан кейин Муборакхоним чарчаб чўзилди ва ухлаб қолди. Муҳайё дастурхонни йиғиштириб идиш-товоқни ювганидан кейин бир қарич мўлроқ қази, бир оз яхна гўшт, сомса, мева-чевани дастурхонга тугиб Анварни кўргани борди.

Анвар қорни оч бўлса керак, дастурхонни Муҳайёнинг қўлидан олиб уни бузуқ автобусга бошлади, дастурхонни дарров очди, овқат кўплигини кўриб, Муҳайёнинг ижозати билан устаси, оқсоқ чолни чақирди. Чол бир чойнак чой кўтариб кирди ва икковини алқаб ўтирди, Муҳайё манзират қилгандан кейин икки бармоғи билан битта сомсани олиб оғзига солди-да, узоқ чайнади, ҳузур қилиб ютди, таъмини олиб бош чайқади.

— Бай-бай-бай, бунақа сомсани емаганимга неча йил бўлди экан? Йўқ, умримда еган эмасман!

— Кампирингиз пазанда эмасмилар?— деди Муҳайё.

— Кампирим менинг учун узатган оёғини йиғмайди. Орамизда меҳр-муҳаббат йўқ! Қачон ўлади-ю кўзини чўқийман деб қузғундай тепамда айланади. Кичикроқ ҳовлим, кассада бир оз пулим бор.

— Қариганда муҳаббат қоладими!— деди Анвар кулиб.

— Йўқ, ўғлим, аксинча, аслида муҳаббат бўлса қариликда етилади. Айб ўзимда, ёшлик бебошлик деб

читтакдай шохдан шохга сакрай берибман, қўнимни билмабман, бир вақт кўзимни очиб қарасам олтита хотин олиб қўйибман. Бу — еттинчиси! Буларнинг бири то менга меҳр қўйгунча қўйиб юбориб бошқасини олибман. Бу хотинлардан учта фарзанд кўрганман, ҳаммаси барҳаёт, лекин ҳеч бирининг менга меҳри йўқ: аввало мендан йироқда ўсган, ундан кейин ҳаммасининг ҳам онаси мени ёмонлаган. Энди ҳамма хотинларим, болаларимнинг қарғиши тегиб шунинг қўлига қараб қолдим. Бусиз ҳам бўлмайди: бошим ёстиққа текканда лоақал тезроқ тузалиб ишга чиқсин, пул топиб келсин деган муддаода бир пиёла сув берар-ку, ўлсам одамлар беҳабар қолиб ўлигим уйнинг ўртасида кўкариб ётмас-ку! Менинг ўтган умрим бир ибрат, пенсияга чиқсам китоб ёзаман... Сизларга ҳавасим келади. Қайси куни икковинг қучоқлашиб йиғлаганда автобуснинг тагига кириб мен ҳам йиғладим! Сизларнинг кўз-ёшларинг чучук кўз ёши, менинг кўз ёшларим аччиқ кўз ёши. Мен ҳам ешлигимда чучук ёш туккан бўлсам, қариганда аччиқ ёш тукмас эдим... Энди мен ишимга борай...

Чол ўпқасини зўрға тутиб ўрнидан турди, инқиллаб-пишиллаб тушиб кетди. Анвар билан Муҳайё жим қолишди.

— Қизиқ,— деди Анвар,— ҳар бошда бир савдо, биров янглишади, бировни биров янглиштиради, биров юргани йўл тополмайди, биров бор йўлдан юролмайди... Эсимда бор, аям мени алқамоқчи бўлсалар «бошинг тошдан бўлсин» дер эдилар, ҳақиқатан, бу дунёда одамнинг боши тошдан бўлиши керак экан. Биз асримиз буюк: инсоннинг кўзи ўткир, қулоғи динг, қўли узун, қадами катта, яъни ҳар ишга қодир деймиз, одам одамга яшагани шу қадар халал беради, оламни шу қадар тор қилиб юборадики, бошимни олиб тоғу тошларга, узоқ юлдузларга кетсам дейман!

Муҳайё ҳазиллашиб унинг билагидан маҳкам ушлади.

— Мени ташлаб номард сенга йўл бўлсин!¹

Иккови қотиб-қотиб кулди.

— Йўқ, Муҳайёхоҳ,— деди Анвар.— Сизни ҳам олиб кетаман! Ҳали мен сизга айтганим йўқ, мен учар автомобиль ихтиро қилмоқчиман!

— Вертолётми?— деди Муҳайё кулги ёшини артиб.

— Йўқ, вертолётнинг даҳмазаси кўп: паррак керак,

¹ Қўшиқдан сатр,

бензин керак, бузилса омон қолмайди. Мен оддий «Волга»ни учираман. Ҳамма нарса тахт, фақат бир нарсага қараб қолганман.

— Нима экан?

— Жисмларнинг, жумладан, «Волга»нинг ҳам оғирлиги нима деган сўз? Ернинг тортиш кучи деган сўзми? Демак, ернинг тортиш кучини кесадиган бўёқ ўйлаб топилса-ю, шу бўёқ билан бўялса тамом — «Волга» болаларнинг пуфагидай осмонга қараб интилаверади! Унинг ичида ўтирган одам деразадан қўлини чиқариб елпигич билан уни хоҳлаган томонига юргизиши мумкин! Ҳамма гап мана шу бўёқни топишда!

Муҳайё кулавериб букчайиб қолди.

— Фақат бўёққа қараб қолибсиз-да!.. Йўқ, Анваржон ака, сизга яшагани халал берган, оламни кўзингизга тор қилиб кўрсатган одамлар эмас, битта Марғуба аммангиз! Битта аммангиздан қочиш учун учар автомобиль ихтиро қилишнинг ҳожати бормикин?

— Нега битта аммам бўлар экан, урф-одатимиз-чи? Учар автомобиль қочиш учун керак бўлмаса, Раҳимжон айтмоқчи, одамни хўрлайдиган, одамнинг нафасини бўғадиган урф-одатларимизни бомбардимон қилиш учун керак! Жек Лондоннинг хаёлий бир ҳикояси бор эди шекилли, — деди Анвар. — Ҳикоя қаҳрамони хаёлий йўллар билан Америкада капитализмни йиқитиб, ўрнига социализм қуради. Лекин Америка халқи ўшанақа хаёлий қурулларни ўйлаб топгунча Россия халқлари оддий милтиқ билан курашиб капитализмни йиқитди. Биз ҳам шу йўлдан бориб, автомобилни учар қиладиган бўёқ топилмагунча рўпара келган оддий таёқни кўтариб жангга киришимиз осонроқ!

— Қани ўша оддий таёқ? — деди Муҳайё.

Анвар унинг қўлини ушлади.

— Жасорат!

Муҳайё қип-қизариб ерга қаради.

— Менинг қўлимдан нима келади...

— Қўлингиздан ҳеч нарса келмайдими? Ҳеч нарса керак эмас, менга фақат халал бермасангиз бўлди! Марғуба аммам мендан кечиб юбориши мумкин, бу жуда ҳам катта мусибат эмас! Лекин сизнинг ота-онангиз сиздан кечишмайди, қўрқманг!

Муҳайё ҳамон ерга қараганича эшитилар-эшитилмас деди.

— Дадам дурустлар, аям эскичароқ...

Муҳайё қоронғи тушиб, тераклар орасидан зўриқ-

қандай кўкимтил қизил ой кўтарилганда кетгани қўзгалди. Анвар уни хилват, ойдинда олачалпоқ йўлақлардан уйига элтиб қўйди. Улар кўчанинг бу юзидаги каттакон қайрағоч соясида тўхташди. Муҳайё хайрлашгани қўл берди. Анвар унинг қўлини қаттиқ қисиб ўзига тортди, Муҳайё яқинроқ келиб иккинчи қўлини унинг кўкрагига қўйди. Анвар ўтган сафар юзидан ўпгачи интилганда Муҳайё хафа бўламан дегани учун яна қўлидан ўпди, қайта-қайта ўпиб юзига суркади. Муҳайё бу сафар қўлини тортиб олмади, лекин хавотир олиб кўчанинг у юзига қаради. Эшик олдида онаси қоп-қора ҳайкалдай бўлиб турар эди. Муҳайё «вой ўлай!» деганича йўлкани қиялаб, онасининг рўпарасидан кўчанинг у юзига ўтди.

НОҚОБИЛ ҚИЗ

Муборакхоним эшикдан четланиб Муҳайёга йўл берди, унинг саломига алик олмади, ўзини босиш учун бир оз тўхтади, қайта-қайта «Астағфирулло!» деганидан кейин кириб, супада ўтирган Муҳайёга яқин борди; яна бир марта «Астағфирулло!» деганидан кейин, секин сўради:

— Даданг бўлмаса шунақа экан-да? Қаёқда эдинг? Муҳайё ерга қараб жавоб берди:

— Дадам борларида ҳам... Анварни кўргани борган эдим...

Муборакхоним лов этиб кетди... «Астағфирулло» дейиш ҳам эсига келмай, шовқин солди:

— Ҳеч бўлмаса ёлғон гапирсанг-чи, безбет!— деди ва оёғи остида ётган супургини олиб қулочкаш қилди.

Муҳайё кўзини юмди-ю қимир этмади.

— Аяжон, менга ёлғон гапиришни ўргатган эмас-сиз...

Муборакхоним супургини улоқтириб юборди, энгашиб қаттиқ шивирлади:

— Эрсираб қолдингми?— деди, яна бир шалақ гап айтди.

— Аяжон, бунақа гапни оғзингизга олманг, шу оғиз билан мени болам дегансиз, алла айтгансиз, суйгансиз...

Муборакхоним унинг сўзига қулоқ солмади.

— Эрсираган бўлсанг биронта хотини ўлганни топай!

Муҳайё онасининг юзига қаради.

— Аяжон, илойим ҳеч кимнинг хотини, ҳеч кимнинг

эри ўлмасин! Ҳеч кимнинг бошига Анварнинг куни тушмасин!

Муборакхоним ўзини босиб унинг ёнига ўтирди.

— Шу Анварга тегасанми?— деди.

Муҳайё индамади. Муборакхоним жуда куйиб кетди.

— Турмушинг бўлмайди, жон қизим, турмушинг бўлмайди. Айтдим-ку, сенга нт теккан!..

Муҳайё эшитилар-эшитилмас деди:

— Салимжонга нт тегмасдан тушган эдим-ку, нега турмушим бўлмади?

— Пешанангдан кўр!— деди Муборакхоним унинг пешанасига нуқиб.

Муҳайё кўзига ёш олди.

— Аяжон, ҳамма нарсани кўриб, билиб туриб яна шунақа дейсиз-а! Пешанамга нима қибди?

Муборакхоним унинг сўзига қулоқ солмади.

— Бошинг таънадан чиқмайди! Қон йиғлайсан! Мен ҳам қон йиғлатасан!

Муборакхоним шундоқ деди-ю, уйга кириб кетди, узоқ йиғлади, кейин қўшнингнинг уйига чиқиб кетди. Муҳайё онасининг келишини кутмай супанинг бир чеккасига жой солиб ётди.

Муборакхоним қўшнига кириб ҳасрат қилди. Бу ҳовлида саксон саккизга кирган бир кампир бўлиб, уни бутун маҳалла иззат қилар эди. Муборакхоним шу кампирдан Муҳайёга насиҳат қилишини сўради, «кўнмаса мен пўписа қилиб уйдан ҳайдайман, сиз кўчада туриб йўлни тўсинг, уйга олиб кириб мenden гуноҳини сўранг», деди. Кампир кўнди, эрталаб кўчага чиқиб ариқнинг бўйида кутиб ўтирди.

Муборакхоним эрталаб гап ковлади, қизини аввал қучоқлаб йиғлади, кейин урмоқчи бўлди, буларнинг ҳеч бири қор қилмагандан кейин Анварга бўлмағур тўхмаглар қилди. Муҳайё онасининг ҳамма гапига чидади-ю, Анвар тўғрисидаги тўхматларига чидолмай гап қайтарди. Муборакхоним шунга маҳтал эди, бирдан жазаваси тутиб оғзидан кўпиклар сочди: «Кет-чи, кет!» деб Муҳайёни итариб ташлади, уйга кириб унинг кийим-кечагини, китобларини деразадан улоқтирди, уйдан чиқиб яна шовқин солди. Муҳайё зор-зор йиғлаб ялинди, ёлворди, оёғига йиқилди. Муборакхоним оғзига келганини қайтармай қизини ҳақорат қилар, зоҳиран, чиқиб кетишини, аслида эса тавба қилишини кутиб тепасида турар эди. Муҳайё унинг оёғи остида узоқ йиғлаб ётганидан кейин секин ўрнидан турди, кийимларини, китобларини

қучоғига олиб индамай жўнаб қолди. Муборакхоним эшик олдида ўтирган кампир қайтариб келишини кутиб супада гердайиб ўтирди.

Бироқ кампир Муҳайёнинг чиқиб кетганини кўрмай қолди: шу чоқ эчкиси ечилиб чиқиб рўпарадаги тор кўчага кириб кетди-ю, кампир неварасини чақиргани ҳовлига кирган эди.

Муборакхоним бу гапни эшитиб фигони чиқди, юрагига ваҳм тушди-ю, идорасига бориб жавоб олди, куни бўйи Муҳайёни қидирди: факультетига борди, ҳамма қариндошларнинг уйига бир-бир бош тикди, Муҳайёнинг дугоналарига учради, узун хоначанинг учига чангак боғлаб маҳалла ҳовузини ҳам қидиртирди; тез ёрдам касалхонасига борди, милицияга арз қилди...

Икки кун ўтди. Муборакхоним икки кун ишга бормади, боролмади, учинчи куни Ҳакимжонга хат ёзиб жўнатиб келганида Муҳайёдан хат келди:

«Аяжоним! Меҳрибоним!

Соғ-саломатман. Мени нега маҳалла ҳовузидан қидирдингиз? Наҳот ўзимни ўлдиришимга, шу билан мени катта қилишдаги меҳнатларингизни, орзу-умидларингизни қора ер қаърига кўмишимга кўзингиз етган бўлса! Наинки мени шунчалик бағритош деб ўйласангиз? Сиз туққан, сиз берган, сиз ўстирган бола бағритош бўлиши мумкинми?

Ўйдан ҳайдаганингиз учун чиқиб кетганим йўқ, сиз дам олинг, ўзингизга келинг, деб кетдим.

Мен сиздан хафа эмасман, нима деб бунчалик куйишингизни биламан: ёлғиз фарзандингизман, мени ер-кўкка ишонмайсиз, болалигимда ҳам ер-кўкка ишонмай ойлаб кўчага чиқармас эдингиз. «Аяган кўзга чўп тушар» деган гап бор. Салимжон шунақа бўлди... Шундоқ бўлишини билганингизда, албатта, мени асраб-авайлаб «Қизим катта бўлиб қолди, тезроқ эгасига топширай», деб шошилмас эдингиз...

Вақтинча аразлашиб қолганимизни дадамга ёзиб юрманг, келганларида ҳам айтмай қўя қолайлик.

Кеча факультетга борган эдим, ўқиш бошланмасдан студентлар пахтага кетади, деган гап юрибди. Ҳеч бунақа бўлмас эди, об-ҳаво ёмон келаётган бўлса керак. Пахтага кетиб қолсам хавотир бўлманг.

Дугонамдан сизга салом.

Ноқобил қизингиз Муҳайё».

Қизидан дарак топилмаганидан йиғлаб, «Соғ-саломат кўрсам чурқ этмайман» деб юрган Муборакхоним Муҳайё соғ-саломат эканини билиб таънага тўла хатнинг мағзини чаққани ҳам бўлмаёй яна ловиллади, салом айтган дугонасиникида эканига ишонмай Анварни қарғади.

Муборакхоним ўтирар-турарини билмай Анварнинг факультетига борди, унинг ишхонасини билиб зимдан одам юборди, яна Муҳайёнинг яқин-йироқдаги дугоналаридан, қариндошларидан хабар олди. Ҳеч ким «Мен кўрдим» демади.

Энди бебош қизни топишнинг бирдан бир чораси студентларнинг пахтага жўнашини кутиш эди: шу кун Муҳайё қаерда бўлса факультетга етиб келади.

Муборакхоним ўша кун тонг қоронғусида факультетга борди. Одам ғич-бич, қатор турган автобусларга чиқмоқда эди. Муборакхоним елиб-югуриб ҳаммаёқни қаради, автобусдан автобусга чолиб Муҳайёни чақирди. Олдиндаги автобусдан кимдир Муҳайёни аллақанақа бир комиссия ҳайъатида кеча жўнаб кетганини айтди. Муборакхонимнинг кўнглига ғулғула тушди: «Бу комиссия ўлгурда Анвар ҳам бўлмасин тагин!»

Муборакхоним қайтишда Анварнинг ишхонасидан хабар олди. Анвар ҳовлининг ўртасида турган бир машинанинг тагида чалқанча ётиб нимадир бурамоқда эди.

Муборакхоним шу кун Муҳайёнинг қайси районга кетганини билиб, икки кундан сўнг ўз ҳисобидан отпус-ка олди ва ўша районга жўнаб кетди.

КУНДОШЛАР

Анвар қачонгача оғиз-бурнини қора қилиб машинанинг тагида ётади, қачонгача қуруқ нон еб бировнинг уйида ётиб юради, бунақа тирикчилик жонига тегар, қайтиб келар?

Марғуба шу умид билан овуниб юрган эди, Муҳайёни онаси уйдан ҳайдаб юборганини эшитиб дод, деб юбораёзди. Хайрият Муҳайё пахтага кетибди, хайрият Анвар шаҳарда қолибди! Бу ганимат фурсатни қўлдан бермаслик керак бўлиб қолди.

Марғуба мол-дунёни Анварнинг бурнига ишқаганида Анвар оғиз солмади. Ота-онасининг қаноти остида ис-сиқ-совуқни билмай ўсган бола мол-дунёнинг қадрига ётадимми? Бунинг қадрига интернатда йўқчилик кўриб

ўсган Муаттар етади, ҳиди келса оғиз солади. Муаттар Анварнинг ана у хатига жавобан «Эрга тегадиган бўлсам менга даллол керак эмас», деган бўлса, унда молдунёдан беҳабар эди.

Марғуба мана шу умид билан Муаттарни Ҳиндистондан қайтишини зориқиб кутар эди.

Муаттар сентябрнинг бошларида Ҳиндистондан қайтди, бир-икки кундан кейин Жавлон билан Марғубани кўргани келди.

Марғубанинг айтишига қараганда Жавлон бундан икки кун бурун хусуматдан ўн беш кунга қамалган, уйда битта ўзи экан.

Марғуба Муаттардан ўпкалади, ўша хатни билмасдан, тушунмасдан ёзганини, Жавлон иккови нима деб жони ҳалак эканини айтиб йиғлади; кейин Анвар гўл бўлса ҳам яхши бола эканини, гўллиги орқасида шундай ҳовли-жой, машина, кассадаги шунча пулга кўчада юрган бир исқирт ва унинг доғули онаси кўз тикканини куйиб жизғанак бўлиб гапирди; қора қутини олиб чиқиб тақинчоқларни кўрсатди, унинг бўйнига, кўкрагига осди, қулоқларига, сочига, билак ва бармоқларига тақди, узоқдан қараб: «Бу нарсалар фақат сенга ярашади», деди; назарида, Муаттар мол-дунёга учиб, ўзини Анварнинг бурнига ишқашга тайёр бўлгандан кейин эри Жавлоннинг мастлигида мақтаниб алжиган гапини айтиб ёқасини ушлади: Муҳайё Жавлонни кўчада кўриб кўзини сузган эмиш, Жавлоннинг таъби тортмабди, йўқса хужрага таклиф қилса кирар экан... Марғуба унинг комсомоллиги, институтда ўқишини масхара қилиб, ёмон фикрларга буриб гапирди. Агар бу гапларнинг мингдан бири рост бўлган тақдирда ҳам Анварнинг шўри қурибди-ку! Наинки Анвар шу қадар гўл, у жувон шу қадар шайтон бўлса? Агар ҳақиқатан шундоқ бўлса Анвар бечоранинг кўзини очиш керак. Бунинг учун аввал Муҳайёни яхшироқ билиш керак.

Эртасига нонушта маҳалида Марғуба гапни айлантириб «етим ўлгурнинг ҳолидан хабар олиш керак», деган мазмунда шама қилди. Муаттар индамади. Марғуба унинг индамаганини розилик аломати деб тушунди-да, шодмарг бўлаёзди. Муаттарнинг сочини ўз қўли билан турмаклади, қора қутидан гавҳар кўзлн олтин безакни олиб турмакнинг ёнбошига ўрнатиб қўйди.

Муаттар тўғри институтга бориб комсомол комитетига кирди ва Раҳимжонга ўзини танитиб мақсадини айтди:

— Муҳайё деган комсомол студент тўғрисида жуда хунук гаплар эшитиб, шу гаплар қай даражада тўғри эканини билгани келдим. Бизга келин бўлиши эҳтимолли бор,— деди.

Раҳимжон унга разм солиб туриб бирдан:

— Марғуба холанинг кими бўласиз?— деб сўради.

Муаттар ҳайрон бўлиб қолди.

— У кишини қаяқдан биласиз? Угай қизиман.

— Муаттархонман денг! Муҳайёни ёмонлайдиган одам шаҳарда бошқа йўқ! Сиз у кишидан, шубҳасиз жуда кўп гаплар эшитгансиз. Бу гапларнинг ҳаммасини рад қиламан десам қимматли вақтингизни кўп оларман, деб қўрқаман. Муҳайё пахтада. Бугун соат тўртда ўша томонга махсус автобус боради. Бораман десангиз — марҳамат. Келин қиладиган бўлсаларинг Муҳайёнинг ўзини кўринг, гаплашинг. Уша ерда Наимжон деган йигит бор. Анварнинг ўртоғи, бу йигит Муҳайёни жуда яхши билади.

Муаттар жилмайди.

— Анваржонни ҳам билар экансиз?

— Бу ерда нима қилиб ўтирибман!— деди Раҳимжон кулиб ва хайрлашгани қўл узатди.

Муаттар соат тўртда келди. Бино олдида автобус турар, унга икки киши ҳар хил қоп, халта, яшик ва яшикчалар юкламоқда эди. Юк ортиб бўлинганидан кейин Муаттар автобусга чиқди, юкларни оралаб олдинга юрди, олдиндаги иккита бўш жойнинг бирида қоп-қора соч ва мўйлови оппоқ бир одам ўтирар эди. Муаттарга қулайроқ ўринни бўшатиб бериш учун ўрнидан турди. Унинг қийналиброқ турганини, қаеридир гижирлаганидан оёғи ёғоч эканини билди-ю, Муаттар унинг жойига ўтирмади, қўймасдан ўзини ўтқазди.

Муборакхоним ўша кунни Муҳайёни қидириб ҳеч қаердан топа олмаганидан кейин дарҳол Ҳакимжонга: «Муҳайёнинг қилмишларига панжа орасидан қараганингизнинг оқибати мана: Муҳайё Анвар деб уйдан чиқиб кетди, бундан ортиқ шармандалик бўладими?» деган мазмунда хат ёзган эди. Ҳакимжон бу гапга унча ишонмаса ҳам кўнглига гўлгула тушиб шаҳарга келди, Муборакхоним уйни ёлғиз ташлаб Муҳайёнинг кетидан пахтага кетганини қўшинларидан эшитиб кўнгли бир оз тинчиди, мувозара «Анвар борадиган бўлса, сен борма» деган гапдан чиққандир деб ўйлади, лекин шундоқ бўлса ҳам она-боланинг ҳолидан хабар олгани борадиган бўлиб институтга келган, автобусга чиққан эди.

Соат тўртдан ошганда автобус жўнади, ҳадемай шаҳардан чиқди. Ҳакимжон билан Муаттар ҳамгап бўлиб қолишди, бир-биридан пахтада кими борлигини сўради.

— Қизимиз пахтага кетган экан мен йўқ эдим, онаизор кетидан жўнабди-да!— деди Ҳакимжон.— Битта-ю битта қизи, ерга-кўкка ишонмайди. Сизнинг кимингиз бор?

— Мен, ростини айтсам, келин кўргани кетяпман. Машҳур доктор Мурод Али деганни эшитгандирсиз?

Ҳакимжон ёғоч оёғини ғижирлатиб унга томон ўғирилди.

— Эҳ-э, у кишини танимаган, эшитмаган одам борми! Хўш, хўш?

— Мен ўша кишининг узоқ қариндоши бўламан: у кишининг синглиси менинг ўғай дадамга тушган...

— Ҳа-ҳа,— деди Ҳакимжон.— Марғубахоннинг ўғайдан ўғай қизи бўламан денг! Хўш, хўш?

— Уша кишидан Анвар деган бир бола қолган, шу Муҳайё деган бир жувонни яхши кўриб қолибди...

Ҳакимжон талмовсиради.

— Қанақа жувон экан?

— Марғуба аянинг айтишларига қараганда шайтон, институт комсомол комитети секретарининг гапига қараганда фаришта!

— Қайси бирининг гапига ишонса бўлади?— деди Ҳакимжон кулимсираб.

Муаттар бир оз асабийлашди.

— Мен Марғуба опани яхши биламан! Ўзим бу оиладан аллақачонлар чиқиб кетганман, Анварнинг ҳам шу оилада туришини сира ҳам йстамайман!

Ҳакимжон унинг юзига тикилди ва елкасига қоқди.

— Баракалла, хийла ҳушёр экансиз, қизим!— деди, кейин автобуснинг деразасидан экин майдонларига, боғларга қараб бир оз жим қолгач, Муаттарга юзланди.— Ростини айтсам, Марғуба опангиз менинг кўз очиб кўрган хотиним эди. Бу хотин бошига келган ҳамма кўргуликлари учун негадир мендан қасос олмоқчи бўлади, қалбида газаклаб кетган чипқон оғриғига менинг кўз қорачиғим дори деб ўйлайди-ю, ҳар баҳона билан нуқул юзимга чанг солиб кўзимни ўйиб олмоқчи бўлади.

— Ҳимм..— деди Муаттар,— гапнинг мағзига тушуниб бу томони ҳам бор денг?..

— Яна қайси томони бор?— деди Ҳакимжон автобус силкинганда қаттиқ тебраниб.

Ҳакимжон бунчалик очилгандан кейин Муаттар ҳам кўнглидагини яширмади.

— Мен ҳам ростини айтсам, Марғуба опа Анвар икковимизни бир-биримизга ёлиштирмоқчилар. Лекин икковимизнинг ҳам кўнглимизда зигирчалик бир нима йўқ, бир-биримизнинг кўнглимизни биламиз ҳам! Сизнинг гапингиздан кейин бир нарсани ўйлаб қолдим. Анварнинг отасидан каттагина мерос қолган, Марғуба опа бир ўқ билан учта қарғани урмоқчи эканмикан: биринчидан, Муҳайёни ёмон отликқа чиқариб сизга озор бермоқчи; иккинчидан, Анварнинг Муҳайёдан кўнглини қолдириб, мол-дунё қўлидан чиқиб кетиши хавфининг олдини олмоқчи; учинчидан, мени Анварга ёпиштириб, мол-дунё тўғрисида «гилам сотсанг қўшнингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан» қабилида иш тутмоқчи.

Ҳакимжон завқ қилиб кулди.

— Қойилман! Қойилман! Яна айтаман: хийла ҳушёр, хийлагина зийрак қиз экансиз!.. Ҳаётда ўқ еб қалтис ярадор бўлган бу қашқирдан ҳар нарса кутиш мумкин! Боя жуда ҳақ гап гапирдингиз. Анвар бу оиладан чиқиб кетиши керак!

Автобус йўлнинг бузилган жойидан силкиниб, чайқалиб ўтгандан кейин Муаттар давом этди:

— Одамга алам қилади: бу хотин нима учун «Муаттар мол-дунёга учиб Анварга тегади-ю, гиламнинг бир чеккасида ўзим ўтираман», деб ўйлайди? Анвар нима учун бунинг башарасини одамларнинг кўзидан этаги билан тўсиб туриши керак?

Автобус кун ботар олдида қишлоққа кириб келди ва ёрдамчилар штабининг олдида тўхтади. Кутиб турган мутасаддилар, студентлар автобусни ўраб олишди. Юклар туширилди. Муаттар бир чеккага чиқиб турди. Ҳакимжон йўлнинг чеккасидаги баландликка чиқиб уёқ-буёққа аланглади. Қаёқдандир пайдо бўлган Муҳайё: «Дадажон!» деганича келиб унинг бўйнига осилди, сўрашиб бўлгандан кейин қулоғига «Аям нима учун келганларини сўрамай қўя қолинг», деди. Шу аснода Муборакхоним келиб қолди. Муҳайё югурганича унга қарши бориб қулоғига шивирлади: «Ўтган гапларни дадамга айтиб ўтирманг!» деди ва онаси билан бирга Ҳакимжоннинг олдига келди. Ҳакимжон унга нарида турган Муаттарни кўрсатиб «мен сенга дугона топиб келдим, қарши ол» деди. Муҳайё югуриб кетди — Муборакхоним Муҳайё ҳақида Ҳакимжонга ёзган хатини андавалашга уришиб бир нималар деди.

— Салом!— деди Муҳайё Муаттарга.

Муаттар шундай ислиқи кийимда ҳам ҳусн-жамоли ярқираб турган Муҳайёни кўриб анграйиб қолди ва дарров ҳушини ўнглаб қўл берди.

Муаттар унинг чиройли эканини эшитган, лекин «Ҳар қанча чиройли бўлса ҳам мендан хунук бўлиши керак», деган ҳаёлда экан шекилли, исқирт кийимда ҳам ҳусн-жамоли ярқираб турганини кўриб беихтиёр юраги жиғ этиб кетди ва ўзига дарҳол тасалли бериб ичида «тентаккина бўлса керак» деб қуйди-да, қўл берди.

— Муаттар!— деди ва унинг нечоғлиқ тентак эканини билиш учун кўзларига қаради.— Кундошингизман! Анваржон айтгандир?

Муаттар унинг ранги қув ўчишини, лоақал гангиб қолишини кутган эди, бироқ Муҳайё бошини бир томонга қийшайтирганича кулимсиради.

— Унақа бўлса мени юлгани келгандирсиз-да?

Муаттар бир оз ҳайрон бўлди.

— Анваржон менинг тўғримда ҳеч нарса демаганмидилар?

— Деган эдилар...— деди Муҳайё ҳамон кулимсираб. Унинг бунчалик беғамлиги Муаттарга бир оз малол келгандай бўлди.

— Анвар мени олмаслигига сизни шунчалик ишонтирганми?

Муҳайё ерга қараб оғирлигини бошқа оёғига солди.

— Йўқ, Анвар сизни олмаслигига мени ишонтиргани йўқ, сиз унга тегмаслигингизга ишонаман!

Муаттар оғзини очмасдан кулди.

— Тегмаслигингизни сўрайман денг!

— Йўқ, тегмаслигингизга ишонаман!

Муаттар ҳайрон бўлди.

— Сабаб?

Муҳайё бир-икки оғиз ростлагандан кейин деди:

— Анвар сизни қўйиб менга интилиши сизнинг иззат нафсингизга тегади, сиз бунни кечиролмайсиз, ҳеч бир қиз кечиролмайди!

Муаттар унга «балосан-ку» дегандай ялт этиб қаради.

Бу орада Ҳакимжон билан Муборакхоним англашилмовчиликни Муҳайё истаганича тинч-тотувлик билан бартараф қилиб шу томонга силжишди.

Муборакхоним бу ерга келгандан кейин бир неча кун қизи билан гаплашмади, лекин бригадага ошпазлик қилиб, бўш вақтларида пахта териб юрди. Бундан хабар топган бир мухбир «Юрак амри билан» деган хабарда

Муборакхонимни хўн мақтаганидан кейин колхоз она-болага бировнинг ҳовлисидан жой берди. Шу билан она-бола гаплашиб кетди. Муҳайё меҳмонларни шу ҳовлига олиб борди. Ҳовли жуда баҳаво, кечаси ҳам хушманзара жой экан, сўрида не маҳалгача гаплашиб ўтиришди.

Муборакхоним Муаттарнинг нима мақсадда келганини билмай, Марғубанинг ўғай қизи эканини эшитиб Анвардан сўз очди:

— Суқсурдай йигит, лекин ақли йўқ.

Муҳайё сўзнинг боришини кўриб, чой келтириш баҳонаси билан ўчоқ бошига кетди. Муборакхоним эркинлик сезиб очиқроқ гапирди:

— Мана, сизга ўхшаган қизга насибаси қўшилса ақли тезроқ кирар эди.

Муаттар ўнғайсизланди.

— Менинг насибам бошқа бир йигитнинг насибасига қўшиладиган.

Унинг очиқлиги Муборакхонимга ёқмади, ичида: «Бети қаттиқ қиз экан», деб бошқа сўз қотмади. Бир чеккада ёнбошлаб оппоқ сочини бармоқлари билан тараб ётган Ҳакимжон Муаттарга кўз қисиб деди:

— Бизнинг Муҳайёхон ҳам ақлсизгина қиз эди, тезроқ ақл кирсин деб насибасини ақлли бир боланинг насибасига қўшган эдик, оқибати кўнгилдагидай бўлиб чиқмади.

Муҳайёни Салимжонга бўлишида кўпроқ Муборакхоним шошилган эди, шунинг учун Ҳакимжоннинг бу пичинги жон-жонидан ўтиб кетди-ю, ўпкасини туюлмади.

— Мен боламга ёмонликни раво кўриб ўша ишни қилган эмасман, пешона экан!— деди ва Муаттарга арз қилди:— Қиз олмаган йигитга тегиши тўғрими?

Муаттар нима дейишини билмай, Ҳакимжонга қаради. Ҳакимжон кўкрагини ёстиқдан кўтарди.

— Хўп, Муҳайёга «ундоқ эмас, бундоқ» деб яна ақл ўргатамизми? Қайси юзимиз билан ақл ўргатмоқчи бўламиз?

Муборакхонимнинг жаҳли чиқиб кетди:

— Узига ташлаб қўямизми бўлмаса!

— Ҳа, ўзига ташлаб қўямиз, ўзига ташлаб қўйишимиз керак! Қалдирғоч боласини учирма қилганида бўйнидан тишлаб учирмайди.

Муборакхоним юзини тескари ўгириб дўнғиллади.

— Ҳа, сизга бунақа нарсалар ҳеч гап эмас!

— Тўғри, ҳеч гап эмас! Оламга эшигингизнинг тир-

қишидан қарамасангиз сизга ҳам ҳеч гап бўлмас эди. Мен оламни кўргангидан, оламга ўт қўйган, оламни гўдакдай бағрига босиб ҳалокатдан қутқарган одамларни, битта одамнинг қалбидан тортиб бутун оламни даҳшатга солган воқеаларни кўрганман! Буларни кўриб эҳтимол кўзим қамашгандир, шунинг учун сизни даҳшатга солган нарса менга ўйинчоқ бўлиб кўринар!.. Қиз олмаган йигит, йигитга тегмаган қиз... Наинки инсон инсонга фақат шу кўз билан қараса? Қиз, йигит... Инсоннинг ўзи қаёқда қолди?

Муҳайё чой олиб келди, чол-камбирнинг хомуш ўтирганини кўриб Муаттарга қаради. Муаттар: «Чарчашган, дам олишсин» деб Муҳайёни кўчага таклиф қилди.

Кўча жимжит, аллақерда радио хириллар эди. Иккови нарироқдаги каттакон дарвоза тепасидаги ёруғ чироқ шуъласи доирасида нари-бери юриб узоқ гаплашишди. Муаттар ҳозир Ҳакимжон билан Муборакхоним ўртасида бўлиб ўтган гапларни гапириб берди. Муҳайё бир суюнди, бир қайғуга қолди. Шу муносабат билан Муҳайё бошдан кечирганларини — эрга тегиб бир ўлимдан қолганини, Мурод Али домла ўлим чангалидан тортиб олганини, Анвар билан нима бўлиб танишганини, Марғубанинг қилмиш-қидирмишларини гоҳ кулиб, гоҳ йиғлаб гапириб берди. Муҳайё шунчалик очиқ гаплашганидан кейин Муаттар ҳам ҳеч нарсани яширмади, унинг ҳақида Марғуба нималар деганини, Анварга бўлган муносабатини, бу ерга нима учун келганини очиқ айтди.

— Йиғламанг, Муҳайёхон! — деди — ҳаммаси эсдан чиқади. Сизларга қўлимдан келадиган ёрдамимни аямайман! Йиғлоқ бўлманг.

Муҳайё дарров кўз ёшини артди ва жилмайди.

— Йўқ, Муаттархон, мен йиғлоқ эмасман, сизга йиғлаб бердим-да! Еш бола йиқилса-ю, атрофида ҳеч ким бўлмаса ўрнидан туриб кетаверади, бирон меҳрибонини кўриб қолса ўшанга йиғлаб беради. Шунга ўхшаб мен ҳам... Раҳмат, Муаттархон!

Муаттар унинг шодликдан учқун сочиб турган кўзларига қаради ва бурнини бурнига ишқагудай бўлиб: — Мунча ҳам тилинг бийрон бўлмаса? — деди ва Муҳайёни меҳр билан бағрига босди.

Муаттар бу ерга келиб кўзлаганидан ортиқроқ нарсани билди, комсомол комитетида Раҳимжон тайинлаган Наимжон деган йигит билан гаплашишга эҳтиёж қолмади, эрталабки автобусда жўнайдиган бўлди. Уни автобусга Муҳайё кузатиб чиқди.

Муаттар қишлоқдан таъби очилиб қайтди, автобус институт олдида тўхтаганида ичкарига кириб Анварнинг ишхонасини сўради, у билан гаплашгиси келди.

Муаттар борганда Анвар узун шланг билан машина юваётган экан, унга бир қаради-ю, ишини қилаверди.

— Салом!— деди Муаттар.

Анвар шлангни ташлаб сувни тўхтатди, қўли ҳўл бўлгани учун сўрашгани тирсагини тутди.

— Аммам юборгандирлар?— деди қовоғини солиб.

Муаттар қошини чимирди.

— Аммангиз юборсалар келмас эдим, ўзим келдим!

— Хуш келибсиз!— деди Анвар «яна нима дейишим керак» деган оҳангда.

Муаттар хижолат бўлди.

— Мен билан тўғрилиқча гаплашаверинг, Анваржон, ўша хатда ёзган гапим гап, мен эрга тегадиган бўлсам даллол керак эмас! Аммангизни бутун вужудим билан ёмон кўраман!

Анварнинг чеҳраси очилиб кетди, Муаттарни бостирмага таклиф қилди, курси қўйиб берди, бориб оқсоқ чолнинг мангалкасида қайнаб турган қора чойнагидан чой дамлаб келди. Бир оз жим қолишди. Анвар ундан сўз кутиб жилмайди. Муаттар ҳам жилмайди.

— Муҳайёдан салом... Мен ҳозир қишлоқдан келяпман,— деди Муаттар ва унинг ҳайрон бўлганини кўриб изоҳ берди:— Бир иш билан борган эдим, Муҳайёхонни кўриб қолдим. Муборакхоним, Ҳакимжон ака ҳам ўша ерда экан.

Анвар Муҳайёдан хат олиб тургани учун унинг аҳволдан хабардор, онаси Муборакхоним ўша ерда эканини ҳам билар эди, бироқ дам олиш уйига кетган отаси Ҳакимжон у ерда нима қилиб юрганига ҳайрон бўлди, аммо унинг нима учун борганидан кўра нималар деганига қизиқди. Муаттар унинг нимага илҳақ бўлаётганини фаҳмлаб, Муҳайёнинг биринчи турмуши хусусида Ҳакимжоннинг Муборакхонимга қилган пичингини, айтган гапларини айтди.

Анвар қониқмади.

— Яна нима деди? Йўқ, менинг тўғримда, йўқ, Муҳайё икковимиз ҳақимизда нима деди?

Муаттар унинг нима демоқчи бўлиб довдираётганини фаҳмлади.

— Бир-бирларингни яхши кўришларингни яхши билар экан.

— Шунақами!— деди Анвар ҳовлиқиб,— нимадан билдингиз? Ўзи айтдимиз?

Муаттар кулди.

— Муҳайёни шунақа яхши кўрасизми?

Анвар ерга қаради.

— Мен яхши кўриш нима эканини ҳам билмайман, лекин Муҳайёга, Муҳайё деган инсонга жуда-жуда муҳтожман. Буткул етим бўлганим, хафа бўлган пайтларимда юрагимни кимга бўшатишимни билмаганим учун бу гапни айтаётганим йўқ. Отам жон берган дамда олам кўзимга хароб, хунук кўринган, ўзим ожиз, нотавон бўлиб қолган эдим. Муҳайё бор жойда олам кўзимга чиройли, обод кўриниб қолди, ўзимни ҳар ишга қодир сезаман.

— Мана шу муҳаббат бўлса керак,— деди Муаттар.— Муҳаббат чақмоқдай кўнгилдаги ҳар қандай қора булутни ҳам тилка-пора қилади дейишди.

— Йўқ!— деди Анвар,— агар шу муҳаббат бўлса, муҳаббат чақмоққина эмас, одамга ўхшайди: туғилганда бир парча гўшт бўлади, кейин кулдиргич пайдо қилиб илжаяди, кейин тил чиқариб ҳар куни янги бир гап айтади...

Иккови узоқ жим қолгандан кейин Муаттар сўз бошлаб икковининг бунақа «сен унда зор, мен бунда зор» бўлиб юриши Марғубанинг фитна-фасодига озиқ бўлишини, шаҳарда бунақа одам битта Марғуба деб қараш хато эканини айтиб, модомики, жиддий монелик йўқ экан, тезроқ қовушишни маслаҳат кўрди ва бу ҳақда қўлидан келадиган ёрдамни аямасликка сўз берди.

Анвар кулди.

— Сиз мени йўлга солмоқчисиз шекилли, мени йўлга солишнинг ҳожати йўқ ўзим тайёрман, сиз Муҳайёни йўлга солинг!

Муаттар ҳам кулди.

— Муҳайё ҳам шунақа деяпти! Хўп, икковларинг ҳам тайёр бўлсаларинг, тўйга нима тўсқинчилик қилади?

— Энг биринчи тўсиқ — бошпана йўқлиги,— деди Анвар.— Ундан ташқари икковимиз ҳам стипендия олмаймиз, майиб ё ишдан қолган одамларга ўхшаб кунимиз пенсияга қоладими? Бошпана билан бир оз пул тўғрисида Марғуба опангизни инсофга келтириш мумкин бўлса эди! Майли, бизга автомобиль ҳам, тақинчоқлар

ҳам керак эмас, ҳаммасини олсину ўзининг ҳовлисига кўчиб кетсин! Ҳовлисини ижарага қўйган. Майли бизга кассадаги пулнинг ярмини бера қолсин!

Муаттар узоқ ўйлаганидан кейин шу ишга уришиб кўришни бўйнига олиб Анвар билан хайрлашди.

Марғуба Анварнинг алоҳида ҳужра олганини эшитган эди, Муаттар кечаси келмаганига, тушга яқин, яна кечикиб кириб келганига ўзича маъно берди-да, шодликдан ўзини йўқотгудай бўлиб, унинг пешанасидан қарийб тиззасигача ўпди: ё юзидан, ё кўзларидан, ҳар бир ҳаракати, товуши ва бир-бирига қовушмайдиган бўлса ҳам ҳар бир сўзидан ўзининг гумонини тасдиқловчи аломатлар қидирди, топди. Муаттар унинг нима хаёлга борганини билиб ичида кулди, лекин шаштини қайтармай қўя қолди. Марғуба ошхонага кириб жиз-биз бошлади, лекин овқат пишгунча бироғ ўн марта чиқди, ҳар сафар Анварнинг хусусида ўтган кечанинг бутун тафсилотини билгиси келиб Муаттарни титкилар эди.

— Бу етимча гўлгина нарса эди, гапни нимадан бошлади?

Муаттар «бу аҳмоқ нега мени шунақа расво қиз деб ўйлайди» деб ғазаби келса ҳам, уялган бўлиб юзини биллаги билан тўсди.

— Боринг, шунақа нарсаларни сўрайдими киши!..

— Хўп, хўп, сўрамайман,— деди Марғуба ва ошхонага кириб кетди, ҳаял ўтмай яна чиқди.— Шунақа бўлишини ўзим билган эдим, сени шунинг учун юборган эдим-да!

Муаттар ғазабидан олов бўлиб кетди, лекин индамади, ерга қаради.

Марғуба яна ошхонага кириб кетди, ҳаял ўтмай тухум билан қовурилган қийма олиб чиқди.

— Ешларнинг иши шу-да, рўзасини шалғам билан ҳам очаверади! Шундоқ экан, бу ёққа келмайсизларми-ю, мен яхши овқатлар егизиб сим каравотга тизза бўйи жой солиб бермайманми!

Муаттар гапни ўз мақсадига томон бургани қулайлик туғилиб қолганини кўриб:

— Сиздан Анварнинг кўнгли қолган, жуда-жуда қолган!— деди

Марғубанинг ранги бир тарзи бўлди.

— Қолган бўлса қолгандир, мен унга зиғирча ҳам ёмонлик раво кўрганим йўқ, нима қилган бўлсам куйганимдан қилганман, яна топишиб кетамиз...

Муаттар ёлғондан чуқур хўрсинди.

— Топишадиган афти йўқ! Орияти кучли йигит-да, дарбадар қилиб қўйганингиз жон-жонидан ўтиб кетган экан. Ҳовлини ҳукуматга топшириб бошқа жой сўрамоқчи. Сизни ўз уйига кўчиб кетсин деяпти.

Анвар отасининг васиятига амал қилиб Муаттарни оладиган бўлса, Марғубанинг васийлиги ўз-ўзидан чип-пакка чиқар, ҳамма мерос Анварнинг ўз ихтиёрида бўлиб қолар эди, шунинг учун Марғубанинг ранги қув ўчиб йиғини бошлади.

— Шу экан-да, ҳаммамиз бир жойлик бўламиз, даданг икковимиз хизматларингни қиламиз, деб умид қилган эдик. У уй ўлгур уй бўлмай ўладими, эшигидан кирса ит тумшуғи бетга тегади. Қариган чоғимда бизни хор қилар экансизлар-да...

Муаттар қаттиқ ўйлаган бўлиб қошини чимирди, лунжларини шиширди, бир оздан кейин деди:

— Анварнинг бу ниятига албатта, мен ҳам рози эмасман!.. Биз тўйни баҳорга чиқиб қиладиган бўлдик. Унгача бирон кор-ҳол қилиб қўймасин десангиз Анвар билан ярашинг. Ўзим яраштириб қўяман.

Марғуба бундай гапни кутмагани учун шошиб қолди.

— Жон кошки эди!

— Ана ундан кейин,— деди Муаттар,— иккита уйни ясатиб Анварни кўчиртириб келинг! Анвар сизнинг қанотингиз остида бўлса, мен ҳам хотиржам бўлиб кетаман.

— Майли, иккита уй нима экан, ҳаммаси ўшаники-ку! Биз хизматидаги одаммиз, ўтган ишга саловат деб икки оғиз ширин сўзини аямаса бас...

— Ҳа, айтгандай,— деди Муаттар унинг сўзини бўлиб,— ўзингиз биласиз, бу замонда рўзғор сотиб олишдан мушкулроқ иш йўқ, пулни белга тугиб юриб учраганда таппа босмаса бўлмайди. Шунинг учун ўша кассадаги пулнинг кам деганда ярмини Анварнинг чўнтагига солиб қўйинг.

Марғубанинг кўзлари чаноғидан чиқиб кетгудай бўлди.

— Шунча пулни-я? Ёш нарса...

— Ёш бўлиб ароқни билмаса, папирос чекмаса, хотин-халажнинг олдидан паранжи ёпиниб ўтса... нима қибди?

Марғуба ночор аҳволда қолган бўлса ҳам бунга рози бўлгани юраги дов бермади.

— Муаттархон, шу ишни Анвар икковимиз қилсак бўлмасмикин?

— Қизиқсиз-а!— деди Муаттар,— сизни кўчама-кўча олиб юрадимиз? Ё бўлмаса мол топилганда устига тўпписини ташлаб сизни қидирадимиз? Сизга нима, эркак бўлса ўзи қилсин!

Марғуба бошига қўққисдан ёғилган бу фалокатлардан гангиб қолди, ўзини ўнглагани ва дурустроқ ўйлаб кўргани фурсат ўғирлаш учун столни йиғиштириб чиқиб кетди. Унинг бирон оғиз қарши сўз айтмагани дабдурустдан ва осонликча бўлмаса ҳам, ҳар нечук, рози бўлишини кўрсатиб турар эди. Муаттар ўзининг бунчалик уддабурон чиққанига ҳайрон бўлиб, ичида елкасига қоқиб қўйди.

Бирон ярим соатдан кейин Марғуба баланд пошнаси орқароққа кетган амиркон туфлисини, қарийб ичакчавоғи кўрингудай ҳарир кўйлагини, чамандагул тўпписини кийиб, пардоз қилиб чиқди, афтидан, ўйлаб-ўйлаб Анвар билан ярашгани боришга қарор берган эди. Муаттар аввал бориб Анварни йўлга солиш, ярашгани кўндириш керак эканини айтиб, бу ишни эртага қўйди. Эртасига Муаттар Анварнинг олдига бориб, Марғуба билан икки орада бўлган савдони тўла-тўқис гапириб берди. Анвар чўчиб кўзларини катта очди, оғир-оғир кнприк қоқди.

— Ҳў, боплабсиз-ку! Лекин алдаш қанақа бўлар экан!

— Аммангиз тулкилик қилмоқчи бўлди, тумшуғидан илингани яхши!

Муаттар Анвар билан гапни бир жойга қўйганидан кейин бориб Марғубадан суюнчи олди ва ярашишнинг вақтини, ўрнини айтди.

Уша куни кечки пайт белгиланган соатда давлат банкининг биноси олдига парк томондан Марғуба билан Муаттар, цирк томондан Анвар келиб, каттакон акация соясида учрашув ва сулҳ маросими бўлди. Марғуба аввал йиғлаб унинг елкасига осилди, кейин дашном берди.

— Ахир шу иш-ку шундоқ бўлар экан, нима қилар эдинг мени куйдириб!— деди икковини қучоқлаб,— буни қара, ҳар тола сочининг таърифи битта китоб бўлади-я! Анвар беихтиёр Муаттарнинг сочига қаради.

Муаттар пайт пойлаб қош ва кўз имоси билан «аммадан узр айт» демоқчи бўлган эди, Анвар буни «массада гапир» деган маънода тушунди-да, бўйинини қашиб:

— Энди бу ёғи нима бўлди!— деди.

— Бу ёғи нима бўлар эди,— Марғуба буларни кассага бошлаб,— тўйнинг ҳаракатини қилаверамиз.

Тегишли қоғозларга Анвар иккови қўл қўйганидан кейин Марғуба пулни санади-да, Анварнинг қўйини чўптагига ўз қўли билан солиб қўйди.

Анвар худди қўйнига ярим пудлик тош солингандай бир томонга қийшайиб, Муаттарга қаради. Муаттар унинг бирон ўринсиз гап айтиб қўйишидан чўчир эди, шунинг учун кассада чикилгач, Марғуба қаҳвахонага кириб бирон пиёладан қаҳва ичишни таклиф қилгандә шаҳарда иши борлигини айтиб кўнмади.

Марғуба уйни ясатиб қўядиган, Анвар эртага тушдан кейин кўчиб келадиган бўлди.

Энди Муаттар иложи бўлса, бугун, йўқса, эртага кечга қолмай шаҳардан чиқиб кетиши керак, чунки эртага Анвар кўчиб келади-ю, кечаси қоладиган бўлса бутун сир фош бўлар эди.

Муаттар эртасига эрталаб Марғуба билан «тўй кунларигача» хайрлашди. Кечқурун уни Анвар аэропортга кузатиб чиқди. Шу ерда иккови гапни бир жойга қўйди.

Муаттарнинг фикрича буларнинг тўйи мумкин қадар тезроқ бўлиши керак, чунки тўй узоққа чўзилса бирон сабаб орқасида макр-ҳийла фош бўлиб Марғуба яна бошидан тушиши, алам устида кутилмаган можаролар бошлаб юбориши, бунинг оқибатида хунук гаплар бўлиши мумкин эди. Анвар унинг фикрини маъқуллади ва тўйдан уч-тўрт кун бурунроқ келиб тайёрлик ишларига бош бўлишини сўради, чунки Марғубанинг қутқулари орқасида Анвардан хафа бўлиб юрган қариндошлар ичида бу вазифани зиммасига оладиган одам чиқмаслиги мумкин эди.

Муаттар унинг илтимосини бажону дил қабул қилди, студентлар пахтадан қайтишига етиб келгани ваъда берди, телеграмма юборадиган бўлиб, меҳмонхонадан номер олиб қўйишни сўради.

СОВЧИЛАР

Анвар Муаттарни кузатган кун эртасига азонда фириллаганича районга чиқиб борди, Муборакхонимдан ибo қилиб Муҳайё билан далада кўришди, ёнма-ён пахта терган бўлиб, Муаттар билан икки орада бўлган ҳамма гапни, унинг тўй тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларини тўлиқ айтиб берди. Иккови бемалол гаплашаверса ҳам бўлар экан, Ҳакимжон билан Муборакхоним бу

тўғрида очиқчасига гаплашган, қанча ғурбат, қанча кўз ёшидан кейин Муборакхоним тақдирга тан берган экан; Ҳакимжонни кузатишда «ҳозирги ёшлар», «пешана» деган гапларни айтибди. Лекин унинг бир қанча шартлари бўлиб, буларнинг энг биринчиси Муҳайёга совчи юборилиши экан. Ҳали бу шартларни эшитмасдан туриб, буларнинг ҳар бири Анварнинг кўзига тоғ бўлиб кўринди.

Анварнинг бирдан-бир умиди Муаттар, қолаверса гапдон Наимжон эди.

Анвар шу кечаси Наимжоннинг ётоғида ётиб қолди, унга ҳам ҳамма гапни айтиб берди. Наимжон Муаттар билан Ҳакимжондан ғоят хурсанд бўлди, тўйга тайёрлик ишига Муаттархон бош бўлса, тўйга ўзи бош бўлишни ваъда қилди.

Анвар ҳар жиҳатдан хотиржам бўлиб шаҳарга қайтди.

Марғуба унинг вақтичоғлиги, жонсарақ бўлиб қолганини кўриб ҳалитдан тўй ҳаракатида юрибди, деб хурсанд бўлиб, унга ҳар куни гоҳ нўхот, беҳи, гоҳ қази солиб ош қилиб берар эди.

Янаги ҳафтанинг охирларида студентлар пахтадан қайтишди. Шу кунларда Муаттардан телеграмма келди, Анвар меҳмонхонадан номер олиб, уни кутиб олгани аэропортга Наимжон билан чиқди. Учови меҳмонхонада ўтириб тўй режасини тузмоқчи бўлишган эди, бу режа кўп жиҳатдан Ҳакимжон айниқса, Муборакхонимга боғлиқ бўлганидан икковининг иштирокида тузиш керак бўлиб қолди. Бундан ташқари Муаттар билан Наимжон совчиликка бориб Муборакхонимнинг энг биринчи шартини бажариши, қолганларини ҳам эшитиши керак эди.

Муборакхоним буларни ёш демай совчи ўрнида иззат-икром билан қарши олди, лекин тўйдан гап очиши билан икковини бир чўқишда гаранг қилиб қўйди:

— Мурод Алининг йили ўтмасдан тўй нимаси?— деди.

Булар шуни ўйлашмаган экан, иккови бир-бирига қараб ҳайрон бўлиб қолди. Хайрият, Наимжон ботирлик қилди.

— Йўқ, хола, тўй тўғрисида сўз бўлиши мумкин эмас, биз ЗАГСдан ўтиб қўйиш тўғрисида гапираётибмиз. Иккови ёш, бир институтда ўқийди, тўйгача кўришманглар, деб бўлмайди... Шаҳарда Марғуба битта-микан, бири бўлмаса бири икковини гап қилиши, бўл-

мағур гаплар тарқатиши мумкин. Иккови ЗАГСдан ўтиб қўйса йўриғи бошқа...

Муборакхоним ўйлаб туриб яна айниди.

— Йўқ, булар ЗАГСдан ўтса-ўтмаса икковини Марғуба тинч қўймайди, илон бўлиб чақаверади. Тегишли идоралар тилини тийиб қўйишсин!

Бу сафар Муаттар гап топди.

— Бу ёгидан хотиржам бўлинг, хола, идоранинг ҳожати йўқ, дадамга айтиб қўйдирвораман, десам — ҳар қанақа илон бўлса ҳам инига кириб кетади!

Муборакхоним ялт этиб Муаттарга қаради, унинг юзидаги қатъиятни кўриб сўзига инонди ва ЗАГСга рози бўлди.

Иш бунақасига айлангандан кейин уёғи жуда осон кўриниб қолган эди, бироқ гап айланиб янгидан-янги қийинчиликлар вужудга кела бошлади.

Хўп, ЗАГСдан ўтишди. Шу кун кечқурун иккови беш-ўнта ўртоғини чақириб, ўртага бир чойнак чой қўйиб, шу иш шундоқ бўлганини маълум қилиш керакми, йўқми? Керак бўлса одам қаерга чақирилади? Анвар ўз уйига чақиролмайди, чунки уйи аждаҳо оғзини очиб ётган қудуқдай гап. Бу ерга чақиргани Муборакхоним кўнмади, «Одамлар нима дейди?» деб ўзининг эски андишасини пеш қилди. Бирдан-бир жой ёшлар қаҳвахонаси эди. Бунга Муборакхоним ҳам рози бўлди, лекин хўрлиги келиб хўп йиғлади.

— Қизгинамнинг пешанаси шўр бўлмаса куни қашшоқ студентлар чой ичадиган қаҳвахонага қолармиди!— деди.

Ундан кейин яна ҳам мушкулроқ муаммо юзага келди: ўтиришдан кейин келин билан куёв қаёққа боради, яқин ёр-дўстлари икковини қаёққа узатиб қўйишади? Бу тўғрида ҳам ўйлаб-ўйлаб меҳмонхонадан икки хоналик номер олишга қарор беришди. Муборакхоним бунга ҳам рози бўлди, лекин яна йиғлади.

— Шу умид билан қиз ўстирганмидим!.. Дарбадар бўлсин деб кечалари уйқумни ҳаром қилганмидим...

— Холажон,— деди Наимжон ўпкалаб,— шундай хайрли иш устида ҳам йиғлайдимки киши! Ўзингиз тушунган, унча-мунча ҳам эмас, давлат омонат кассасида ишлайдиган аёлсиз! Шундай бўлгандан кейин ўйлашингиз керак: Муҳайёхон суйган йигитига тегяпти!

Муборакхоним наридан-бери кўз ёшини артди-да, уйга кириб кетди: ҳаял ўтмай тўғри илжайганича совчиларга пешкаш олиб чиқди; беқасам тўнни Наимжоннинг, бир кийимлик атласни Муаттарнинг олдига қўйди.

ЕШЛАР ҚАҲВАХОНАСИ

ЗАГС пайшанба, ўтириш жума кунига белгиланди. Наимжон қаҳвахонага бориб шу кун кеч соат ўн бирга ўн икки кишилик стол буюриб келди.

Муаттар Анварни магазинма-магазин олиб юриб қора костюм, ит тумшуқ қора туфли, қатирма ёқали оқ кўйлак, илон пўсти галстук олиб берди.

Иккови шу кун кечқурун қўл ушлашиб, уйга хандонхушхон кириб борди — Марғуба буларни кўриб ўтқизгани жой тополмай қолди, эр-хотин икки шаҳарда туриши «шунақа бўлади» деган мазмунда ҳар хил қочирмалар, ҳазил-мутойибалар қилди, ҳижронлик ҳақидаги шеърлардан бир-икки сатр ўқиди, буларнинг кечқурун театрга бориш нияти борлигини эшитиб, дарров ош-овқат қилди. Овқат вақтида Муаттар уни ғафлатга солиш учун Анварнинг оёғини секин босиб:

— Мана, опа, ҳаммамиз ҳам қутулдик, Муҳайё эрга тегаётган эмиш, бугун тўй,— деди.

Анвар бу найрангга ўзидан бир нима қўшмоқчи бўлиб:

— Тағин тўйга бориб юрманг!— деди.

Марғубанинг жиғи-бийрони чиқди.

— Вой, мен нега борар эканман! Азасига айтса, чопқиллаб бораман! Ҳу тўйдан тобути чиқсин!..

Анвар унга хўмрайиб қаради.

— Бировнинг боласини қарғаманг!..

Муаттар Анварнинг биқинига туртиб зўрга тўхтатди. Марғуба қўлидаги пиёлани тақ этиб столга қўйди.

— Биламан, сенинг кўнглинг ҳали ҳам ўшанда!— деди йиғламсираб,— қиз кўр қилади-я, ношукур, қиз кўр қилади!..

Анвар ишнинг пачавасини чиқариб қўйишидан қўрқиб Муаттар уни тезроқ олиб кетиш ҳаракатига тушиб қолди. Анвар бугун сотиб олинган кийим-бошини кийди. Марғуба унга янги рўмолча бериб, қутлуғ бўлсин қилди. Анвар ҳозиргина ўтган икки орадаги тундликка буткул барҳам бермоқчи бўлиб ёлғондан:

— Юринг, амма, ўйинга олиб борайлик,— деди.

Марғуба суюниб кетди.

— Умрларингдан барака топинглар!— деди ва кийингани нариги уйга кириб кетди.

Анвар ранги ўчиб Муаттарга қаради, Муаттар хуноб бўлди.

— Сивга нима бўлди, тек ўтирсангиз бўлмайдими?

Энди тўғриланг, «сизга тўғри келмайдиган ўйин — балет» дег!

Марғуба кийиниб чиққанда Анвар хатосини тўғриламоқчи бўлиб ундан баттарроқ хато қилиб қўйди:

— Лекин, амма, сизга тўғри келмайдиган ўйин — балет, эркак киши қип-яланғоч хотинни кафтинга қўйиб чиқади!

Хайрият Марғуба «бунақа экан сизлар нима учун бораётибсизлар, Муаттар нега боряпти» дегани улгурмади, иккови чиқиб кетди.

Шундай қилиб ёшлар қаҳвахонасида бўладиган кичкина ўтиришга ҳаммаёқ тахт: одамлар айтилди, столлар ясатилди, Марғубани ғафлатга солиб буёқдан ҳам хотиржам бўлинди.

Келин билан куёв, хизматдаги Муаттар билан Наимжон белгиланган вақтдан хийла олдинроқ келиб меҳмонларни кутишди. Бироқ меҳмонга ўн икки киши айтилган бўлса ҳам, Наимжон ҳол-бақудрат совға-салом кўтариб келган таниш студентлардан ўн олтитасини санаб у ёғига адашиб кетди. Уларнинг устига институт бадий ҳаваскорларидан саккизта созанда, хонанда кириб келишди. Наимжон абжирлик қилиб яна бир қанча стол буюрди. Ниҳоят, меҳмонлар турли ноз-неъматлар, ранг-баранг шарбат шишалари, анвойи гуллар билан зеб берилган столларга ўтиришди. Наимжон маросимни очиб «Бу ўтириш катта тўйнинг дебочаси» деди ва келин билан куёвга яхши тилаклар тилади. Созанда ва хонандалар бир жуфт ялла қилиб навбат рақсга келганда ўтиришни ташқарига — қаҳвахонанинг саҳнига кўчириш зарурати туғилиб қолди. Студентлар бирпасда столларни олиб чиқишди. Бир оздан кейин музыка садолари янграб, ичкаридан чиққан келин билан куёвни ранг-баранг пистонлар сочиб, ленталар отиб чапак ва олқиш нидолари билан қарши олинди. Ҳамма ўтиргандан кейин қўш чилдирма гиж-гижбанг бошлаб юборди, яна одам йиғилди.

Чилдирма мақомига йўрғалаб, кифт қоқиб, столларни оралаб юрган тўрт қиз бирин-кетин келин билан куёвнинг рўпарасига келиб, қўлларидagi гулдасталарни таъзим билан икковига тутишди, ер тепиниб яна столларни оралаб йўрғалаб кетишди. Ора-сирада биров шеър ўқиб, биров сўз билан, биров қизиқчилик қилиб келин билан куёвни табриклар эди.

Кичкина ўтириш деб бошланган иш ҳаял ўтмай туп-па-тузук тўйга айланди кетди. Йигитлар, қизлар қаҳва-

хонанинг саҳнида, ҳаракат тўхтаб қолган катта кўча ва унинг нарёғидаги хиёбонда ўйнашар, навбатма-навбат ашула, ялла қилишар эди.

Саҳнидаги даврага Анварнинг устаси оқсоқ чол тойчоқ кўтариб кирди, лапанглаб ўйнаб ҳаммани хўп кулдирди, кейин келин билан куёв қаршисида тўхтаб тойчоқни баланд кўтарди-да, ҳамма жим бўлганда: «Мен ўзим автомобилист бўлсам ҳам буларга чавандоз ўғил тилайман!» деди ва тойчоқни келинга узатди. Қийқлик — чапак, кулги кўтарилди.

Жавлон қамоқдан чиққанидан бери «озодлик учун» эрта-ю кеч ичиб тентираб юрган эди, бу кеча қаёқдандир келаётиб ёшлар қаҳвахонаси олдида бўлаётган томошани кўриб тўхтади; қаҳвахонанинг саҳнида ўйнаётган қизларни кўриб нияти бузилди-ю, яқинроқ борди. Шу чоқ қаҳвахона ичкарисидан ҳиндча кийинган, икки қошининг ўртасига қоп-қора хол қўйган хушқомат бир қиз чиқди ва созандаларнинг шавқ-завқ билан чалаётган ҳинд мақомига қўл ташлади ва даврани бир айланиб тўрдаги столда ўтирган кишиларга таъзим қилди. Кўзига одамлар иккита бўлиб кўринаётгани учун Жавлон ҳиндча кийинган қизга ҳовучи билан чап кўзини беркитиб ўнг кўзи билан қаради, қараса — Муаттар! Жавлон унинг келганидан беҳабар эди. Муаттар бу ерда нима қилиб юрибди, кимларга таъзим қилди? Жавлон чарчаган ўнг кўзини ҳовучи билан беркитиб чап кўзи билан қаради; не кўзи билан кўрсин. Столнинг ўрта ерида Муҳайё, унинг ёнида Анвар сўппайиб ўтирар эди. Жавлон ҳушёр тортиб ўзини орқага ташлади, югурганича неча жойда йиқилиб, эмаклаб уйига етиб борди-ю, кўрганларини Марғубага айтиб берди. Марғуба дон тиқилган товукдай бир товуш чиқарди-ю, бош-яланг, оёқ яланг қаҳвахонага қараб чопди, келиб, сичқонни яқинроқ келтириб чанг солмоқчи бўлган мушукдай бир чеккада писиб турди. Муаттар гоҳ бир оёғининг товонини, гоҳ бирининг учини ерга уриб, гоҳ эшилиб-буралиб, гоҳ тўлганиб хўп ўйнади. Кейин ўйнаганича бориб Муҳайёни даврага тортди. Чапак бўлиб кетди. Ҳамма жим, келиннинг ўзбекчами, ҳиндчами, ўйнашини кутар эди. Созандалар нмога маҳтал бўлиб туришар эди. Шу пайт бир жувон ичкаридан қора қути олиб чиқиб Муаттарнинг қўлига берди. Муаттар қутини столнинг чеккасига қўйиб, унинг ичидан шода-шода марварид олиб Муҳайёнинг бўйнига осди, ранг-баранг қимматбаҳо тошлар ўрнатилган тақинчоқларни бошига,

кўкрагига, билак ва бармоқларига тақа бошлади. Марғуба юраги ҳовлиқиб, одамларнинг орқасидан яқинроқ келиб қора қутига тикилди. Уша! Худо урсин агар, ўша қора қути! Муаттарнинг ишораси билан созандалар биринчи зарбни берганда Марғуба бирдан додлаб юборди-да, додлаганича ўзини паркка урди. Муаттар қўрқиб кетди ва беихтиёр Муҳайёнинг олдини тўсди. Муҳайё ҳайрон бўлиб қолди. Анвар ёнида ўтирган Наимжонга бир нима деди. Наимжон дарров ўрнидан туриб, паркка томон югурди, парк томондан Марғубанинг борган сайин йироқлашиб бораётган товуши эшитиларди: «Вой-дод! Уйим куйди! Болам ўлди!..»

Кимдир одамларни тинчитди, даврани бузмасликка, ўйин-кулгини тўхтатмасликка тиришди.

Бироқ ўтиришдан файз кетди. Одамлар тарқаладиган бўлиб турганда Наимжон етиб келди ва келин билан куёв номидан ҳаммага миннатдорчилик билдирди. Одамлар кетиб бўлгандан кейин Наимжон воқеани айтиб берди: Марғуба ўша хилда додлаганича ҳовлига борибди, қўни-қўшниси югуриб чиқибди. Марғуба қазноқдан бир банка керосин олиб чиқибди-да, одамларнинг ҳай-ҳайлашига қарамай ярмини Анварнинг хонасига, ярмидан озроғини маст ухлаб ётган Жавлонга сепибди, қолганини ўзининг бошидан қуйибди-да, гугурт чақиб юборибди. Одамлар алангага кўрпа, гилам, шолча ёпиб зўрға ўчиришибди. Уйда ҳеч нарсага зиён етмабди. Фақат Марғубанинг сочи, юзи, қўли куйибди холос. Наимжон тез ёрдам машинасини чақирибди.

— Энди нима қиламиз?— деди Анвар кўзларини катта очиб.

— Марғубани «Тез ёрдам» машинаси албатта олиб кетади,— деди Наимжон,— Жавлон маст, ўзини у девордан бу деворга уриб юрибди. Мен бир-иккита хотинга тайинлаб келдим, уйларингни тозалаб қўйишади. Уша ерга борамиз.

Муҳайё ночор рози бўлди.

Улар борганда эшик олдида «Тез ёрдам» машинаси турар эди. Жавлон Марғубани даст кўтариб машинага тиқар экан, «Шарманда қилдинг, саксовул!» деди ва эшикни тарақлатиб ёпди-да, сўкиниб, гандираклаганича қоронғилик қаърига кириб ғойиб бўлди.

Наимжон келин билан куёвни ичкарига киргизиб юборди, Жавлоннинг қаёққа кетганидан бсхабар, ундан хавотир олиб ҳар эҳтимолга қарши кираверешдаги кичкина уйга кириб диванга чўзилди. Бу воқеалар Мубо-

ракхоним билан Ҳакимжоннинг қулоғига етса хавотир бўлишмасин, деб Муаттар уларни огоҳ қилгани кетди.

Бу орада тонг ёришиб, одам одамни танийдиган бўлиб қолди.

Муаттар яхши ҳам борган экан, эр-хотин қаҳвахона атрофида аллақанақа шовқин бўлганидан азонда хабар топиб, Муборакхоним ҳозиргина меҳмонхонага бориб келган, иккови, ҳайрон бўлиб турган экан. Муаттар бўлган воқеани буларга айтаётган пайтида бирдан кўча эшиги тарақлаб очилди-ю сочлари куйган, юз-кўзини қурум босган Марғуба отилиб кирди. Унинг афт-бошини, вазоҳатини кўрган киши қўрқар эди. Марғуба Муаттарга жиннидай бир қаради, Муборакхонимга қараб юрди, Ҳакимжон уни ушлаган эди, қўлидан чиқиб кетди-да, Муборакхонимнинг оёғи остига зарб билан ўзини ташлади.

— Қуда, қизингизнинг, невараларингизнинг орзу-ҳавасини кўринг! Дунёдан икки қўли бир тепа ўтиб кетаётиман... Раҳм қилинг...

Ҳакимжон уни дарров кўтариб олди, оёққа қўйган эди, яна ўзини ерга ташлади ва Ҳакимжоннинг ёғоч оёғини қучоқлаб бошини ураверди.

— Дод!.. Анваржоннинг онасидан қолган тақинчоқлар ичида меники, ўз-ўзимники ҳам бор эди, айтинглар, меникини беришсин!..

Ҳакимжон уни яна ердан кўтариб олди.

— Қанақа тақинчоқ?

Марғуба яна ўзини ерга ташламоқчи бўлди.

— Муҳайёхоннинг ўзлари биладилар!

Муборакхоним аранг ўзига келди.

— Хўп, берсин! Менинг қизим тақинчоқ тақиб катта бўлган эмас.

Муаттар келиб Марғубани суяб олди.

— Фақат шуми, опа?— деди.— Юринг, тақинчоқларни мана мен олиб бераман! Лекин ҳозир эмас, тушдан кейин боринг!

— Тушдан кейин икковимиз борамиз,— деди Муборакхоним,— унгача бет-қўлингизни ювинг, қолган сочингизни таранг...

Марғуба Муборакхонимга мунғайиб қаради.

Муаттар кетди. Ҳакимжоннинг кўз олдига Марғубанинг ёшлик-бебошлик чоқлари, айниқса енгсиз кофта, тор шим кийиб калтакесакдай бақрайиб тургани, семичка чақиб пўчоғини туфлар экан, «Мен тақдирнинг қўли-

да ўйинчоқман», деб илжайгани келди-да, вужудига, Марғубанинг қўли теккан ёғоч оёғига ҳам муз югургандай бўлди, индамай кўчага чиқиб кетди.

Муборакхоним билан Марғуба тушдан кейин боришди. Марғуба акаси вафот этган уйнинг деразаси олди-дан ўтишда кўнгли озган бўлиб, бирпас деворни ушлаб қолди. Муборакхоним уни суяб даҳлизга олиб кирди. Катта уйда меҳмон кўп экан, Марғуба ўзини рўпарадаги уйчага урди. Муборакхоним катта уйга кирганда ғовур бўлиб кетди. Орадан бир неча минут ўтгандан кейин уйчага Муҳайё, Муаттар, Наимжон, Муборакхоним ва бир неча нотаниш ёшлар кириб келишди, ҳамон ерга қараб ўтирган Марғубани ҳарчанд қистаб катта уйга киргани унатишолмади. Шундан кейин Муҳайё чиқиб, қора қутини олиб кирди ва қопқоғини очиб Марғубанинг тиззасига қўйди.

— Мана ўзингизга қарашли тақинчоқлардан ташқари Анваржоннинг онаси сизга атаган нарсалар ҳам бор эмиш, ҳаммасини олинг!— деди.

Марғуба тақинчоқларни титиб кўргани одамлар чиқиб кетишини кутар эди. Буни сезиб ҳамма чиқиб кетди. Марғуба тақинчоқларни дарров титкилаб кўрди, ҳамма нарса жойида, лекин қути енгилроқ бўлиб қолгандай туюлди.

Марғуба қора қутини бағрига босиб уйдан аста чиқди ва зинадан тушганидан кейин ҳеч ёққа қарамай йўрғалаб қолди. Анвар билан Муҳайё уни деразадан кўриб зинага чиққанида Марғуба кўча эшигини очгани қўл узатган эди.

— Амма,— деди Анвар,— эшикни қаттиқ ёпманг, қулфланиб қолади.

Марғуба орқасига бир қаради, чиқиб эшикни секин ёпди.

1968